

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Освітня програма: Соціальна робота. Управління
соціальним закладом

Спеціальність: 231 Соціальна робота

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

**ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА І БАТЬКІВ
У СОЦІАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

студентки **Максименко Світлани Григорівни**

Науковий керівник – Останіна Ніна Степанівна,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензенти –

1. Лісовець О.В., доктор педагогічних наук,
професор.

2. Платонова О.Г., кандидат педагогічних наук,
доцент.

Допущено до захисту

Завідувач кафедри –

професор _____ «_»__2019 Криловець М.Г.

Ніжин – 2019

Анотація

Магістерська робота присвячена актуальній соціально-педагогічній проблемі взаємодії соціального педагога й батьків у процесі соціального виховання дітей молодшого шкільного віку; проблема зумовлена низкою наявних протиріч між цілями, принципами, установками соціального виховання і їх практичною реалізацією.

У роботі розкрито сутність і зміст поняття «соціальне виховання» та обґрунтовано його взаємозв'язок із процесом соціалізації особистості дитини молодшого шкільного віку. У дослідженні визначено сутність процесу взаємодії школи і сім'ї, здійснено опис основних напрямків і форм соціально-педагогічної взаємодії з батьками учнів початкових класів. За результатами емпіричного дослідження у роботі представлена програма рефлексивної взаємодії соціального педагога й батьків у процесі соціального виховання молодших школярів.

На підставі проведеного дослідження з теми магістерської роботи розроблені практичні поради соціальним педагогам з організації ефективної взаємодії з батьками в процесі соціального виховання молодших школярів.

Ключові слова: соціальне виховання, соціалізація, соціально-педагогічна взаємодія, рефлексивні форми взаємодії, криза сімейного виховання, партнерська взаємодія.

Abstract

The master's study is devoted to the topical social-pedagogical problem of the interaction between social teacher and parents in the process of social education of children of primary school age; the problem is caused by a number of existent contradictions between goals, principles, settings of social education and their practical implementation.

The essence and content of the concept "social education" are explained and the relationship between this concept and the process of socialization of a young child of primary school age is reasonable in the work. The essence of the school-family interaction process is defined, the description of the main directions and forms of social-pedagogical interaction with elementary school pupils' parents in the research. According to the results of an empirical research, the program of reflexive interaction between a social teacher and parents in the process of social education of children of primary school age is presented.

Based on the research on the topic of the master's work, practical tips for social educators on the organization of effective interaction with parents in the process of social education of children of primary school age are developed.

Key words: social education, socialization, social-pedagogical interaction, reflexive forms of interaction, crisis of family education, partnership interaction.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В СІМ'І ТА ШКОЛІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	9
1.1. Сутність та зміст поняття «соціальне виховання».....	9
1.2. Соціальне виховання як складова процесу соціалізації особистості.....	22
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА І БАТЬКІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ	31
2.1. Сутність процесу взаємодії школи і сім'ї у соціальному вихованні дитини молодшого шкільного віку.....	31
2.2. Основні напрямки і форми взаємодії соціально педагога з батьками учнів початкових класів.....	40
Висновки до розділу 2.....	47
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА І БАТЬКІВ У СОЦІАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	49
3.1. Емпіричне дослідження рефлексивної взаємодії соціального педагога і батьків в процесі соціального виховання молодших школярів.....	49
3.2. Практичні поради щодо організації взаємодії соціальних педагогів із батьками в процесі соціального виховання молодших школярів.....	66
Висновки до розділу 3.....	72
Загальні висновки.....	73
Список використаних джерел.....	76
Додатки.....	84

Вступ

Актуальність. За всю історію суспільства на батьків покладалася відповідальність за формування світогляду їх дітей, за формування їх дитини як особистості, готової до примноження традицій родини, суспільства, держави. Вважалося, що духовним надбанням дітей є величезна виховна сила мудрості батьків, стосунки побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрості.

До кінця 90-х років ХХ ст. проблема взаємодії сім'ї і школи була достатньо визначена, і обидва ці соціальних інститути органічно вписувалися у виховну формулу «школа-сім'я-громадськість-виробництво». Проте виникає проблема, яка полягає в тому, що на сучасному етапі ця система втрачає свою значимість. Школа як соціальний інститут за останні десять років опинилася практично в нових умовах. Перш за все, сучасна українська школа розкрита для творчості, перед нею відкрилася свобода вибору, в ній почалися процеси гуманізації, що визначаються новою парадигмою освіти (особистісно-орієнтованим і індивідуально-орієнтованим підходами). Проте, як свідчить практика, ситуація в конкретній школі часто не збігається з загальноприйнятою освітньою парадигмою. Звідси випливають протиріччя між проголошеними цілями, принципами, установками і їх практичною реалізацією.

Абсолютизація ринкових відносин, сучасні реалії призводять до того, що під впливом дорослого прагматизму деформуються самі цілі освіти, виховання, а педагогічний процес у школі зводиться до «накачування» школярів тільки знаннями. Що стосується соціального виховання, то можна в ряді випадків говорити про відмову від нього як від цілеспрямованої соціально-педагогічної діяльності.

На даний час поняття «виховання», в цілому, і поняття «соціальне виховання», зокрема, стали витіснятися зі шкільної практики, їх рідше вживають в науково-методичних публікаціях. У результаті намітилася тенденція невизнання соціально-виховних можливостей школи і сприйняття

її тільки як навчального закладу. Унаслідок цього штучного роз'єднання педагогічного процесу звужується сфера зіткнення інтересів сім'ї і школи.

Проте, як свідчить світова практика соціального виховання, успіхи в справі виховання можливі лише при об'єднанні зусиль сім'ї та інших соціальних інститутів. Загальноосвітній заклад, як і раніше, залишається одним з найважливіших соціальних інститутів, що забезпечують виховний процес і реальну взаємодію дитини, батьків і соціуму. Однак, проблема взаємодії сучасного освітнього закладу і сім'ї поки що залишається без достатньої уваги.

Розвиток школи завжди пов'язаний з підвищенням активності участі сім'ї в освітньому процесі. Проте, на даний час соціально-педагогічні дані свідчать про руйнування традиційного сімейного укладу, зниження життєвого рівня і соціальної захищеності більшості сімей, надмірну зайнятість батьків і, внаслідок цього, підвищення напруженості в сім'ях. Навіть не піддаючи сучасну систему сімейного виховання глибокому науковому аналізу, маючи в своєму розпорядженні лише факти, можна говорити про наростання процесу руйнування сім'ї в її традиційному розумінні, про її кризу.

Серед основних причин кризи називаються:

- неміцність родини, яка підтверджується високим рівнем розлучуваності;
- конфліктність відносин між членами сім'ї;
- масова малонароджуваність (1-2 дитини);
- низька ефективність соціалізації дітей.

Також статистика вказує на погіршення стану здоров'я дітей, зростання випадків соціального сирітства та домашнього насильства. Кризові явища в сучасному суспільстві не можуть не позначитися на стані духовного, фізичного, морального і психічного здоров'я підростаючого покоління. Таким чином, у нестабільній соціальній обстановці школа покликана стати

середовищем гуманних відносин, лідером у формуванні цінностей і зразків соціального співробітництва в інтересах кожної особистості.

Проблема сімейного виховання та взаємодія школи і сім'ї була і залишається об'єктом пильної уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів і науковців як минулого, так і сьогодення. Зокрема, її висвітленню присвятили свої праці такі відомі педагоги, як Біланюк П., Макаренко А., Сухомлинський В., Ушинський К. тощо. Серед сучасних дослідників окресленої проблеми Братусь Б., Гордін А., Зайцева З., Капська А., Ковальчук І., Куликова Т., Маленкова Л., Монаков Н., Пенішкевич О., Титаренко В., Трубавіна І., Торохтій В. та багато інших. Різні аспекти соціального виховання, і зокрема соціального виховання у сім'ї, представлено у роботах таких відомих педагогів та науковців, як Василькова Ю., Коваль Л., Мудрик А., Пенішкевич Д. та інших.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблеми взаємодії соціального педагога з батьками в процесі соціального виховання дитини молодшого шкільного віку є ще недостатньо дослідженою в аспекті з'ясування її потенціалу і соціально-виховних можливостей в сучасних умовах. Актуальність і малодослідженість означеної проблеми зумовили тему магістерської роботи: «Взаємодія соціального педагога і батьків у соціальному вихованні молодших школярів».

Об'єкт дослідження – процес соціального виховання молодших школярів.

Предмет дослідження – напрямки і форми взаємодії соціального педагога і батьків у процесі соціального виховання молодших школярів.

Мета дослідження – на підставі результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження визначити основні напрямки і рефлексивні форми взаємодії соціального педагога і батьків у соціальному вихованні молодших школярів.

Завдання:

1. Проаналізувати і узагальнити сутність і зміст поняття «соціальне виховання» та визначити його особливості як складової процесу соціалізації особистості.
2. Розкрити особливості сім'ї та школи як інститутів соціалізації особистості.
3. Визначити концептуальні аспекти (основні напрямки та форми) взаємодії соціального педагога і батьків у соціальному вихованні молодших школярів.
4. Дослідити рефлексивні форми взаємодії соціального педагога і батьків у процесі соціального виховання молодших школярів.
5. Розробити практичні поради соціальним педагогам ЗНЗ з організації взаємодії з батьками в процесі соціального виховання дітей молодшого шкільного віку.

У ході роботи нами використовувались такі **методи** дослідження, як аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з окресленої теми дослідження, аналіз офіційних статистичних матеріалів, аналіз і узагальнення досвіду сімейного виховання у різних типах родин, спостереження, анкетування, інтерв'ювання, методи математичної статистики.

Наукове та теоретичне значення магістерської роботи полягає у визначенні концептуальних аспектів взаємодії соціального педагога і батьків у соціальному вихованні молодших школярів.

Практичне значення магістерської роботи визначається можливістю використання її матеріалів у процесі викладання навчальних дисциплін «Соціальна педагогіка», «Соціалізація особистості» та в практичній роботі соціального педагога у закладі освіти, а також, у практичній діяльності соціально-психологічної служби сучасної школи, соціального педагога, тощо.

Апробація результатів дослідження. Магістерська робота пройшла апробацію на II Міжнародній науково-практичній конференції «Партнерська

взаємодія у системі інститутів соціальної сфери» (Ніжин, 2018); III Міжнародній науково-практичній конференції «Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення» (14 травня 2019 року, Ніжин,). у звітній студентській науково-практичній конференції «Молодь у науці» (13-22 травня 2019 року, Ніжин,).

За результатами дослідження опубліковано чотири статті:

1. Комуникативна культура соціального працівника як умова ефективної соціальної взаємодії. II Міжнародна науково-практична конференція «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери». Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С.125-127.

2. Соціально-виховний потенціал сучасної української сім'ї. Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 31-33.

3. Особливості соціального виховання дитини в сім'ї. Вісник студентського наукового товариства [Електронне видання]: Зб. наук. праць студентів, магістрантів і аспірантів (за заг. ред. О. В. Мельничука). Вип. 21. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 253 – 255.

4. Соціально-педагогічна робота з батьками школярів. Вісник студентського наукового товариства [Електронне видання]: Зб. наук. праць студентів, магістрантів і аспірантів (за заг. ред. О. В. Мельничука). Вип. 22. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 256-258.

Структура магістерської роботи: вступ, три розділи, висновки
кількість сторінок 88: загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ У СІМ'Ї ТА ШКОЛІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

1.1. Сутність та зміст поняття «соціальне виховання»

Першочерговим завданням вітчизняного соціального виховання є гармонізація ставлення індивіда до суспільного життя та держави, родини – до індивіда. Індивід має набути відчуття провідного соціального суб'єкта і навчитися діяти відповідно до цього статусу, щоб через об'єднання, групи, рухи уможливити створення суспільства, яке, у свою чергу, окреслить і спрямує діяльність держави, різних груп та індивідів на розкриття, вдосконалення сутнісних сил, зокрема соціальності як окремого, пересічного індивіда так і всього українського народу. Сучасна вітчизняна соціальна педагогіка має спочатку науково обґрунтувати відновлення системи соціального виховання у найкоротший термін, але на антропоцентричних цінностях та принципі суспільності виховання, що прискорить демократизаційні процеси в країні та входження її в європейський культурний простір. Серед завдань реформування авторитарного соціального виховання попереднього періоду визнано такі: подолання недовіри суспільства до виховання, формування позитивного іміджу соціального виховання, подолання верховенства державного характеру соціального виховання, створення умов для відновлення суспільно-громадського характеру виховання в країні. Визнано за доцільне розпочати з підвищення якості та ефективності соціального виховання в закладах освіти, обґрунтовано напрями дошкільної соціально-педагогічної діяльності, розроблено модель соціально-педагогічної діяльності в середній загальноосвітній школі.

Сутнісна характеристика поняття соціальне виховання є об'єктом наукового дослідження філософів, соціологів, психологів, педагогів. Інтерес виник у зв'язку з тим, що соціально-орієнтована політика держави, формування громадянського суспільства вимагають зробити освіту і

виховання соціально орієнтованими. Термін соціальне виховання відображає орієнтацію особистості на цінності соціуму, що допомагають людині удосконалювати себе, досягати успіху в певній діяльності, орієнтуватися в суспільних відносинах. Соціальна педагогіка досліджує виховання як суспільно-педагогічне явище. Вона вивчає виховний потенціал суспільства та шляхи його актуалізації на основі різноманітних форм інтеграції виховних сил. У сучасних умовах соціальна педагогіка – це самостійний розділ, в якому склалася особлива методика соціальної виховної та освітньої діяльності, спрямована на особистість, на її самовдосконалення, самовиховання, самоорганізацію. До аналізу виникнення і різного тлумачення поняття соціальне виховання звертаються багато вчених: як до ключової категорії соціальної педагогіки: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарова, М. Галагузова, Л. Коваль, Л. Мардахаєв, А. Мудрик та ін .; як до історичного аспекту розвитку теорії та практики соціального виховання: Л. Алієва, А. Корнілова, Б. Купріянов, Е. Полоцька.

Термін «соціальне виховання» увійшов до наукового лексикону порівняно недавно, що пов'язано із виникненням і розвитком соціальної педагогіки як галузі наукової і практичної діяльності і співпало з періодом переосмислення сутності виховання як соціального феномена, визначення змісту соціального виховання, яке знаходиться в центрі уваги цієї нової галузі знання.

Визначаючи соціальне виховання як предмет соціальної педагогіки, слід звернути увагу на роботи вчених, що займаються проблемами соціальної педагогіки: О. Безпалько, В. Бочарової, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Коваль, А. Мудрика, В. Семенова, Г. Філонова, С. Хлєбїк і ін. У цих дослідженнях пропонуються різні визначення соціального виховання як категорії соціальної педагогіки: виховання підростаючого покоління дітей у суспільстві; виховання всіх вікових груп і соціальних категорій дітей, тобто соціальне виховання розглядається як соціальний інститут.

При аналізі наукової літератури з визначеної проблеми ми констатуємо й інші точки зору у визначенні поняття «соціальне виховання», але всіх їх поєднує одне – акцентування у вихованні як багатогранному, складному суспільному явищі його соціальної складової.

З точки зору педагогічної науки виховання дітей розглядається як цілеспрямований процес формування моральних якостей особистості. Особистісні якості виходять на перший план у людини, коли мова йде про певну роль і функції людини в суспільстві, про активність її дій, про те, наскільки вона усвідомлює своє місце в суспільстві. Соціальне виховання, що розглядається в соціально-педагогічному контексті, пов'язане з вивченням особистості в системі середовищних функціональних взаємодій і об'єктивно спрямоване на подолання вузького професійного погляду на особистість і її формування в умовах закритих педагогічних закладів (дитячий садок, школа, вуз і т. д.). Таким чином, соціальне виховання охоплює і, відповідно, вивчає практично всі сфери суспільного життя та діяльності: сімейне суспільство, дитинство, юність та підлітковий вік, різні групи ризику, специфіку міської округи та сільської громади, школи та інші навчальні та соціальні заклади тощо.

В основі методології соціального виховання лежить філософський напрямок наукового пізнання, який вказує шляхи дослідження функціонування всього суспільства, його груп і розвитку окремої особистості, індивіда в конкретних історико-культурних умовах суспільства, а також шляхи дослідження впливу окремих груп на соціальне формування особистості.

Проведений аналіз наукових джерел засвідчує, що однозначного трактування поняття «соціальне виховання» немає, в соціальній педагогіці існує чимало його визначень. Так, наприклад, відомий науковець і педагог А. Мудрик трактує соціальне виховання як складову людського розвитку та соціалізації, що передбачає створення систематичних умов для відносно

цілеспрямованого розвитку та духовно-ціннісного формування людини, дитини тощо. [44, с. 9].

При визначенні означеного поняття Л. Коваль наголошує на тому, що «соціальне виховання – це система соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдських та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування у них сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки» [31, с. 57].

Щодо визначення соціального виховання свою точку мають Ю. Василькова, Т. Василькова, які розглядають його як «..турботу суспільства про підростаюче покоління через створення громадських, державних і приватних закладів, допомогу людині в засвоєнні і прийнятті норм моралі, правових, економічних, громадянських і побутових норм» [8, с. 135].

Метр соціальної педагогіки, А. Капська, розглядаючи сутність соціального виховання, передусім провідну роль покладає на «створення у суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій» [31, с. 117].

Як цілеспрямований процес формування соціально значущих якостей особистості дитини, необхідних їй для успішної соціалізації, розглядає сутність соціального виховання відомий російський педагог і науковець М. Галагузова [56, с.141].

У довідковій літературі соціальне виховання тлумачиться як «система соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми та молоддю загальнолюдськими та спеціальними знаннями, соціальним досвідом з метою формування у них сталих ціннісних орієнтацій та адекватної соціально спрямованої поведінки», а також як «форма і метод соціальної роботи,

спрямовані на оволодіння й засвоєння дітьми та молоддю соціального досвіду та вироблення позитивних якостей особистості, необхідних для подальшого життя» [53, с.126].

Таким чином, практично усі дослідники окресленої проблеми сходяться на думці, що у широкому сенсі соціальне виховання включає всі види виховання (етичне, моральне, трудове, фізичне, естетичне, правове й ін.). При цьому головною його метою є формування особистості, готової до виконання суспільних функцій трудівника і громадянина [5;6; 16;31;53].

Отже ми маємо підстави для твердження, що соціальне виховання акумулює в собі вплив на педагогічний процес конкретних умов середовища (соціокультурні, природні, екологічні, географо-кліматичні, соціально-побутові, національно-народні), і розглядає індивіда в контексті його найближчого оточення, і в першу чергу школи, однолітків, батьків.

Таким чином, визначаючи сутність соціального виховання, можна стверджувати, що воно спрямоване на перетворення навколишнього середовища, створення гуманних відносин в соціумі, пошук педагогічно компетентних рішень в різних, у тому числі особистісно кризових ситуаціях.

Узагальнюючи раніше викладене, можна визначити і мету соціального виховання – формування здатності людини до активного функціонування в конкретній соціальній ситуації при забезпеченні розвитку особистості як неповторної людської індивідуальності; кінцевою метою соціального виховання є розвиток соціальної активності як соціально значимої якості особистості.

У соціальній педагогіці визначені активні суб'єкти сучасного соціального виховання:

- громадянське суспільство і його інститути;
- регіони зі своїми специфічними інтересами (в тому числі інтересами різних етносів, що вимагає великої делікатності, точності в підходах і рішеннях);
- територіальні громади ;

- школа, викладачі, однолітки,
- особистість і сім'я, інтереси яких прямо співвідносяться сьогодні з міжнародним контекстом – виховання в душі демократії, толерантності, миру і ненасильства.

На наш погляд, дві останні позиції мають особливе значення, оскільки сучасне суспільство, яке історично склалося на просторах колишнього Радянського Союзу, і його система поглядів несла в собі не лише демократичні традиції. На цьому тлі соціальне виховання набуває все більшого значення. Його зміст, значення, мета – орієнтація на різні категорії населення: дітей, молодь, дорослих, людей похилого віку, інвалідів, щоб подолати їхні труднощі, зумовлені суперечностями суспільства. Це дає нам можливість стверджувати, що завдяки соціальному вихованню людина «інтегрується» у навколишнє середовище, збагачує свої природні дані, схильності та здібності, адаптується до нових соціальних умов.

Як цілеспрямований процес соціальне виховання реалізується через систему відповідних засобів. Засобами соціального виховання можуть бути: засоби масової інформації, недержавні установи, організації, окремі особистості – емісари, які прийняли пропоновані ідеали, цінності і спосіб життя; трудові, виробничі, учнівські, студентські, педагогічні колективи; окремі референтні особистості, референтні соціальні групи, професійні асоціації, патріотичні клуби і об'єднання, союзи, вихователі-професіонали і волонтери, члени сім'ї, священнослужителі, керівники; культурні і духовні цінності; закони держави; норми, правила і традиції, що склалися в суспільстві, моделі формування відповідного соціального типу особистості.

Таким чином, соціальне виховання – це складна система діяльності, взаємодій, впливів, стосунків, у яку інтегровані всі освітні сили та засоби. Соціальне виховання – це цілісний процес, який охоплює всі етапи розвитку особистості в онтогенезі (насамперед – ранні етапи, молодший шкільний, підлітковий, юнацький вік); різні сфери її соціальної діяльності та передбачає активну скоординовану участь у навчально-виховному процесі всіх суб'єктів

державно-громадської міжвідомчої системи - на основі повного використання потенціалу особистості, сім'ї, суспільства, усіх освітніх засобів та можливостей соціокультурного середовища.

Зміст, форми та методи соціального виховання визначаються потребами та характером соціально-економічних та соціально-політичних відносин. Слід підкреслити, що об'єктами соціального виховання є не лише діти та молодь, а й дорослі, на свідомість та дії яких впливає держава та суспільство законодавчими актами, нормами, що регулюють матеріальні, фінансові, економічні, матеріально-етичні та психологічні діяльності [47, с. 15].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства соціальне виховання виходить насамперед як цілеспрямований процес, завдяки якому індивід має можливість успішно соціалізуватися

Як і будь-яка галузь науки, соціальне виховання базується і реалізується на основі закономірностей. Звернемося до їхнього аналізу.

Закономірності виховання – стійкі, повторювані, істотні зв'язки у виховному процесі, реалізація яких дозволяє домагатися ефективних результатів у розвитку та формуванні особистості, а також залежність рівня розвитку особистості від цілей, принципів, методів, змісту, форм і засобів виховання. [51, 56].

Слід зазначити, що основним законом педагогічного процесу є засвоєння молодшим поколінням соціального досвіду старших поколінь. Виходячи з цього, ми можемо виділити наступні закономірності:

- обумовленість змісту, форм і методів педагогічної діяльності рівнем розвитку продуктивних сил суспільства і відповідних їм виробничих відносин і надбудови;

- рівень освіти визначається не лише вимогами виробництва, але і інтересами провідних наукових ідей в суспільстві, які спрямовують політику та ідеологію соціальних верств;

- єдність цілей, змісту і методів виховання;

- нерозривна єдність навчання і виховання;
- ефективність педагогічного процесу закономірно залежить від умов, в яких він відбувається (матеріальних, гігієнічних, морально-психологічних та ін.);
- результати навчання і виховання залежать від характеру діяльності, в яку на тому чи іншому етапі свого розвитку включається вихованець;
- виховання особистості відбувається ли в процесі включення її в діяльність.

Означені загальні педагогічні закономірності та їх реалізація в процесі соціального виховання здійснюється в цілеспрямованій і усвідомленій діяльності двох взаємопов'язаних суб'єктів – вихователя і вихованця в певному соціальному середовищі. Тому ступінь усвідомлення функцій своїх дій вихователем і ступінь адекватного його мети контакту вихованця з ним і предметом засвоєння визначають прояв тієї чи іншої закономірності виховання в певній мірі. Отже, доки вихователь не усвідомлює ролі соціуму, реалізація у повній мірі виховних завдань не відбудеться.

Таким чином, можна стверджувати, що процес соціального виховання – об'єктивний процес, який обумовлений суб'єктивними особливостями його учасників і об'єктивним станом соціального середовища, його виховного потенціалу, зокрема значущих виховних можливостей для розвитку соціальних якостей особистості.

Соціальне виховання – це соціально-педагогічне явище, що відбиває процес взаємодії особистості і виховних ресурсів і можливостей (потенціалу) соціуму з метою розвитку у особистості соціально значущих якостей для успішної соціалізації в суспільстві. Соціальне виховання здійснюється на основі загальних і специфічних закономірностей і принципів. Окрім вище названих загально педагогічних закономірностей, у процесі соціального виховання реалізуються і специфічні закономірності:

- виховний потенціал соціуму;

- довільність впливу соціального середовища на виховні можливості особистості;
- повсякденна доступність і опосередкованість засвоєння особистістю змісту виховного потенціалу соціуму;
- об'єктивність існування виховного потенціалу соціуму по відношенню до індивідів і суб'єктивний характер її засвоєння кожним з них [86].

Розглянемо їх більш детально. У соціальному вихованні в числі найбільш значущих закономірностей є наступна закономірність – виховний потенціал соціуму має володіти стимулюючими до розвитку властивостями. Адже виховний потенціал соціуму як сукупність виховних можливостей, ресурсів, наявних в соціальних інститутах, соціальній діяльності, соціальних відносинах, в соціальному досвіді індивідів, дозволяє сформувати соціально значущі якості особистості певної спрямованості: моральні, патріотичні, професійні, естетичні і та. ін., розвинути соціальну активність особистості.

Найважливішими механізмами формування і розвитку соціально значущих якостей особистості в даному випадку можуть виступати динамічні процеси групи, що відбуваються між людьми, які включаються в соціальні відносини: ідентифікація, лідерство, змагальність, а також явища, що відбуваються на індивідуальному рівні, такі як зацікавленість, наслідування, зараження, модність і ін. Під впливом різних механізмів людина, свідомо чи несвідомо потрапляє у виховні умови, в яких у довільній або мимовільній формі на неї впливає виховний потенціал соціуму, який передається до особистості і накопичується в її пам'яті як певний запас стереотипів поведінки

Виховний потенціал соціуму має важливу властивість – надавати необхідний мінімум стимулюючих факторів, значущих для соціалізації людини в певній сфері життєдіяльності або спілкування [86].

Також важливою у соціальній освіті є така модель, як мимовільний вплив соціального середовища на освітні можливості особистості. Потреба

людини у засвоєнні соціального досвіду має дві сторони: перша – це довільне сприйняття впливу соціальних факторів, а отже, формування необхідних соціальних якостей. Це вимагає особливої зосередженості та уваги з боку людини у процесі сприйняття соціального досвіду. Друга сторона – мимовільний, ненасильницький вплив на людину, і, таким чином, мимовільне засвоєння норм і правил життя соціального середовища, вирішення проблем соціалізації.

Основним механізмом є соціальні потреби людини для розвитку соціального середовища та самоствердження в ньому. У цьому випадку в якості свідомої потреби виникає інтерес до інших людей, внаслідок чого людина набуває нових соціальних цінностей, що мають для неї особливе значення. Особлива дієвість виховного потенціалу соціуму полягає в тому, що його вплив відрізняється мимовільністю по відношенню до людини. Людина має право самостійно вирішити, яким чином їй реагувати на вплив тих чи інших факторів соціального середовища, сприймати їх як керівництво до дії або як швидкоплинне явище. Таким чином, мимовільність впливу на людину визначається інтересом для особистості виховного потенціалу соціуму або його складових: виховного потенціалу соціальної діяльності, виховного потенціалу соціальних відносин, виховного потенціалу соціальних інститутів. Кожен із зазначених виховних потенціалів соціуму має рівні можливості при визначеності особистістю пріоритетів у поведінці та виборі стилю і способу життя [78, с. 16].

Доступність і опосередкованість засвоєння особистістю змісту виховного потенціалу соціуму – наступна закономірність соціального виховання. Більшу частину своєї життєдіяльності людина проводить усвідомлено в соціальному середовищі, в тому чи іншому соціальному оточенні. З дитинства її оточує сім'я, сусіди, потім однолітки, однодумці, дитячий, підлітковий та юнацький колективи, колектив вчителів та педагогів, колектив однолітків, дружні союзи, суперники, педагоги – наставники, виробничі професійні групи, члени громадських організацій, родичі і друзі та

інші представники соціального середовища. Наявність частих соціальних контактів з різними рівнями соціального оточення дозволяє завжди мати доступ до невичерпного джерела соціального досвіду: стилю поведінки, спілкування і самовираження інших людей. У самому спілкуванні вже полягає соціальне виховання через комунікативну його сторону. Завдання полягає лише в тому, щоб направляти значимий для особистості потік виховних впливів в потрібному напрямку. Людина схильна сама вибирати форми організації своєї життєдіяльності і шляхів її облаштування, а немає нічого легшого, ніж робити справу відповідно до власних потреб і на власний розсуд, за власним бажанням, оскільки в цьому випадку не витрачається внутрішня психологічна енергія на боротьбу мотивів, а навпаки, забезпечується її оптимальна реалізація [58, с. 112].

До числа закономірностей соціального виховання відноситься і об'єктивність існування виховних можливостей середовища по відношенню до індивідів та суб'єктивний характер їх засвоєння кожним з них. Найбільш ефективний вплив виховного потенціалу соціуму на процес соціального виховання пов'язаний з вихідним рівнем розвитку у людини соціальних якостей особистості, її здатності встановлювати міжособистісні відносини з соціальним оточенням, успішно вирішувати завдання спільної діяльності. Виховні можливості соціуму існують незалежно від людини, і вони лише тоді перетворюються в соціально значимий продукт, коли будуть належним чином оцінені і сприйняті людиною, а значить, і реалізовані в її життєдіяльності.

Як зазначив О. Безпалько, виховний потенціал соціуму як соціально-педагогічне явище існує незалежно від людини, а значить, носить об'єктивний характер. Він багатогранний і багатовимірний в своїх можливостях і ресурсах, які є значущими для соціального виховання. Але тільки для кожного окремого індивіда об'єктивність соціального досвіду представляється по-різному, що в значній мірі залежить від рівня її внутрішньої підготовленості до засвоєння величезного потоку соціально

значущої для неї інформації і мотивації її прийняття. Те, що для одного з отриманої інформації є вже відомою істиною, для іншого може бути новизною. Тому для кожного індивіда є свій, суто суб'єктивний погляд на її цінність і соціальну значимість. І в цьому величезному світі соціальних впливів від різних джерел соціуму людина зможе орієнтуватися лише за допомогою організатора соціального виховання, який прагне донести до індивіда об'єктивний характер соціального досвіду і надати допомогу у виборі форм і методів його засвоєння при вирішенні власних проблем соціалізації. [5, с. 16]

На основі вивчення досвіду соціального виховання у різних країнах світу, вчені виділяють наступні концепції соціального виховання:

- концепція інтегративного розвитку компетентності особистості (США, Швеція) передбачає залучення до процесу виховання громадськість, батьків, що сприяє розширенню соціального досвіду учнів; за концепцією здійснюється відкриття приватних закладів освіти, які також будують свою діяльність на принципах поєднання впливів вищеназваних соціальних інститутів на особистість дитини; актуальним також є розвиток учнівського самоврядування, що теж відіграє неабияку роль у процесі соціального становлення особистості. Отже, суть цієї концепції полягає у взаємному розвитку школи і суспільства;

- педагогічна концепція холістичної (цілісної) школи (Німеччина) пропонує здійснювати соціальне виховання за нормами вальдорфської педагогіки на гуманістичних началах; школа має бути місцем радості, спокою, терпимості; весь її клімат повинен створювати умови для самореалізації і підготовки особистості до соціальної діяльності;

- концепція соціального виховання в рамках школи-комплексу «Школа-мікрорайон» (Росія) передбачає розвиток системи шкіл-комплексів;

- концепція відкритої школи (Україна) забезпечує взаємодію школи з державними органами влади, з усіма соціальними інститутами (сім'єю,

культурно-освітніми закладами, громадськими організаціями) в умовах ринкових відносин [41].

Коротка характеристика основних теорій та концепцій соціального виховання дозволяє повніше визначити сутність поняття, його особливості та роль у процесі соціального становлення особистості.

Як відомо, соціальне виховання здійснюється у процесі взаємодії особистостей в різних відносно автономних сферах життєдіяльності. А. Мудрик і О. Безпалько виділяють три такі сфери: освіта, організація соціального досвіду, індивідуальна допомога особистості [5; с. 41]. Освіта включає систематичне навчання і самоосвіту (здобувається особистістю протягом усього життя). У свою чергу, систематичне навчання передбачає формальну освіту, що в основному забезпечується загальноосвітніми закладами і додатково – позашкільними закладами освіти і неформальну освіту, що включає пропаганду, просвітницьку роботу тощо.

Організація здобуття соціального досвіду здійснюється завдяки участі дитини у формальних та неформальних об'єднаннях (клас, гурток, дворова компанія однолітків, сусідство, референтна група тощо): організація їх побуту і життєдіяльності, стимулювання самодіяльності, вплив на неформальні мікро групи, організація взаємодії членів об'єднання тощо. Індивідуальна допомога особистості – це свідома спроба інших осіб (батьків, вчителів, близьких, друзів і т.д.) допомогти дитині набути певних знань, навичок для задоволення власних потреб та потреб інших людей; в усвідомленні дитиною своїх цінностей та можливостей; в розвитку самосвідомості та самоствердженні, почутті приналежності до певної групи та соціуму.

Закономірним також є те, що в різних типах виховних організацій об'єм і співвідношення окремих складових соціального виховання (освіти, організації соціального досвіду й індивідуальної допомоги) суттєво відрізняються залежно від типу організації, від ціннісних орієнтацій, установок працівників цих організацій тощо.

О. Безпалько відображає процес соціального виховання у вигляді такої схеми [5, с.16]:

Автор наголошує, що соціальне виховання забезпечується суспільством та державою в організаціях, що спеціально створюють для його здійснення (школа, мережа позашкільних закладів освіти, дитячі та молодіжні організації), а також в тих, де виховання не є провідною функцією (армія, виробництво, громадські об'єднання тощо).

На державному рівні зараз формулюються завдання соціального виховання, які закріплені в державних програмах та документах: Державна національна програма «Освіта», Концепція національного виховання, Концепція громадянського виховання, Концепція безперервної освіти і ін., визначені його структура і зміст, Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті.

Отже, соціальне виховання є невід'ємною складовою процесу соціалізації особистості, що передбачає включення її в складну систему соціальних інститутів.

1.2 Соціальне виховання як складова процесу соціалізації особистості

Розвиток людини – це дуже складний процес. Він відбувається під впливом як зовнішніх дій, так і внутрішніх сил, властивих людині. До зовнішніх факторів належать, насамперед, природне та соціальне середовище, що оточує людину, а також спеціальні цілеспрямовані заходи щодо формування певних якостей у дітей; до внутрішніх – біологічні,

спадкові фактори. Фактори, що впливають на розвиток людини, можуть бути керованими та некерованими. Розвиток дитини – це не лише складний, але й суперечливий процес, що означає перетворення її з біологічної особи в соціальну особистість.

У процесі розвитку люди залучаються до різних видів діяльності та спілкування, проявляючи свою активність. Кожен вік характеризується певним видом діяльності та спілкування. (немовля – безпосереднє емоційне спілкування, раннє дитинство – предметно-маніпуляційна діяльність, дошкільний вік – рольовий, молодший шкільний вік – навчальна діяльність, підлітковий вік – інтимно-особистісне спілкування, юнацький вік – навчальна та професійна діяльність, соціально-політичне життя суспільства, подружні стосунки, зрілість – наявність сформованого досвіду, літні – підведення підсумків життя, оцінка набутого досвіду, передача його іншим). Протягом усього періоду дорослішання періодична зміна діяльності забезпечує розвиток особистості, сприяє набуттю спеціального соціального досвіду [68, с.101].

Спілкування має важливе значення для нормального розвитку дитини від народження. Тільки в процесі спілкування дитина може оволодіти людською мовою, яка, в свою чергу, відіграє провідну роль в діяльності дитини та в пізнанні і оволодінні зовнішнім світом.

Зовнішні цілеспрямовані дії щодо цього процесу відіграють важливу роль у розвитку. Ефект зовнішніх дій залежить від тих внутрішніх сил і факторів, які визначають індивідуальну реакцію на них кожної дитини, а також майстерності вихователя, що впливає на її формування.

Важливо зазначити, що рушійними силами розвитку є суперечності між виникаючими потребами та можливостями їх задоволення. У процесі розвитку відбувається формування особистості. На процес розвитку впливають три фактори – спадковість, навколишнє середовище та виховання. Спадковість – це передача від батьків дітям певних якостей та характеристик, які закладені у їх генетичній програмі (організм, нервова система, мозок та

органи чуття). Навколишнє середовище – це найближче оточення особистості, з яким вона безпосередньо чи опосередковано взаємодіє в процесі формування. Освіта – цілеспрямований вплив на індивіда з метою передачі їй соціального досвіду, знань, умінь і навичок.

Потенціал навколишнього середовища, як зазначають дослідники, слід розумно використовувати в процесі навчання, адже саме під його впливом люди спілкуються, відбувається взаємодія.

У науковій літературі соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин. Через нього люди засвоюють соціальний досвід та перетворюють його у власні установки, орієнтації, вміння, здібності тощо. Мета соціалізації – допомогти дитині адаптуватися в суспільстві, засвоїти досвід старших поколінь, зрозуміти своє покликання, знайти шляхи найбільш ефективного самовизначення [41, с. 121]. Результатом соціалізації є активне відтворення набутого людиною соціального досвіду в діяльності та спілкуванні.

Вчені тлумачать соціалізацію, дотримуючись в основному двох точок зору, відрізняючись розумінням ролі людини в процесі соціалізації (хоча таке розмежування є умовним). Перший підхід, теоретики французький Еміль Дюркгейм та американський Талкотт Парсонс, передбачає пасивне становище людини в процесі соціалізації і розглядає саму соціалізацію як процес адаптації людини до суспільства, яке формує кожного своїх членів відповідно до притаманної йому культури.

Біхевіоризм і необіхевіоризм (Б. Скіннер, А. Бандура, В. Уолтерс та ін.) розглядають соціалізацію як процес соціального навчання. Представники цих теорій розглядають соціалізацію як соціальну адаптацію особистості в суспільстві та засвоєння соціальних норм і правил співіснування в суспільстві, не виділяючи власної ініціативи особистості. Такий підхід називається суб'єкт-об'єктним (суспільство є суб'єктом впливу, а людина – його об'єктом). Другий підхід – суб'єкт-суб'єктний – заснований на тому, що людина бере активну участь у процесі соціалізації і не тільки адаптується до

суспільства, але й впливає на свої життєві обставини та на себе (засновники цієї теорії вважають американців Чарльза Кулі та Джордж Герберт Мід).

Також соціалізація трактується як розвиток і самозміна людини в процесі засвоєння та відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини з природними, відносно спрямованими та цілеспрямовано створеними умовами життя в будь-якому віці.

Суть соціалізації полягає в тому, що в її процесі людина формується як член суспільства, до якого належить. У будь-якому суспільстві соціалізація людини має свої особливості. А. Капська виділяє такі загальні риси соціалізації:

- відносна спонтанність, можливість непередбачуваного впливу навколишнього середовища;
- механічне засвоєння соціальних норм і цінностей, що відбувається в результаті діяльності та спілкування особистості;
- зростання в міру дорослішання незалежності індивіда щодо вибору соціальних цінностей та орієнтирів, що є переважним середовищем спілкування [31, с.26].

Отже, соціалізація (лат. Соціальна) – це історично зумовлений процес розвитку особистості, засвоєння цінностей, норм, поглядів, моделей поведінки, притаманних даному суспільству. Це призводить до активного відтворення соціального досвіду, набутого індивідом у його діяльності та спілкуванні. Це двосторонній взаємозалежний процес взаємодії людини з соціальним середовищем, який передбачає її включення в систему суспільних відносин через набуття як соціального досвіду, так і самовідтворення цих відносин, у процесі якого формується унікальна особистість.

О. Безпалько виділяє три типи соціалізації: спонтанна, відносно спрямована, соціально контрольована [5]. Спонтанна соціалізація зумовлена впливом на особистість різних спеціально створених обставин суспільного життя. Відносно орієнтована соціалізація спрямована на організацію в

суспільстві певних економічних, законодавчих та інших передумов, які впливають на розвиток та життєвий шлях особистості (наприклад, початкова школа). Соціально контрольована соціалізація (освіта) – це процес спеціально організованої передачі людиною соціального досвіду та розвитку його потенціалу, який відбувається в різних державних та неурядових організаціях (школа, позашкільні установи, дитячі та молодіжні організації, тощо).

Розглянемо соціально-педагогічні механізми соціалізації:

1) традиційні – засвоєння норм, зразків поведінки, ставлення, стереотипів, притаманних найближчому оточенню (родина, сусіди, родичі, друзі);

2) інституціональна (інституційна) – функціонує у процесі взаємодії людини із соціальними інститутами (у процесі такої взаємодії людина набуває знань та досвіду соціально схваленої поведінки та конфліктного чи безконфліктного дотримання певних соціальних норм);

3) стилізовані – виступає у межах певної субкультури як сукупність певних цінностей та характеристик поведінки, притаманних людям певного віку, професії, національної чи соціальної групи, що загалом впливає на спосіб життя та мислення особистості;

4) міжособистісні – функціонують у процесі взаємодії людини з авторитетними для неї особистостями.

Таким чином, механізми соціалізації сприяють успішному входженню індивіда в оточуюче його середовище, забезпечуючи тим самим його розвиток та формування відповідно до певних соціальних норм.

Об'єктом і предметом соціалізації є людина. Соціалізація передбачає формування не тільки економічної та соціальної автономії, а й цілісного формування особистості.

Важливо наголосити, що соціалізація – це безперервний і багатогранний процес, який триває протягом усього життя. Однак найінтенсивніше це відбувається в дитячому та юнацькому віці, коли

закладаються всі основні цінності, засвоюються основні соціальні норми та відхилення, формується мотивація соціальної поведінки.

Науковці відзначають, що найважливішу роль у соціалізації відіграє суспільство, в яке дитина входить поступово. Якщо при народженні вона розвивається переважно в сім'ї, то надалі до цього процесу підключаються дошкільні заклади, загальноосвітні заклади, компанії друзів, дискотеки, соцмережі тощо. З віком розвинута «територія» соціального розширюється. У той же час вона, здається, постійно шукає і знаходить найзручніше для неї, де вона краще розуміється, де ставляться до неї з повагою. Таким чином, можна стверджувати, що для процесу соціалізації важливими є, з одного боку, установка, яка формує середовище, в якому перебуває індивід, а з іншого – соціальний досвід (позитивний чи негативний), який може накопичитися в людині в цьому середовищі. Безперечно, вагомим фактором, який спрямовує дитину в цьому пошуку, є батьківська освіта, допомога дітям у їх соціалізації.

Вплив середовища на формування особистості реалізується лише в тій мірі, в якій воно в процесі активного ставлення до соціального середовища здатне сприймати його як керівництво в своєму житті. З цієї точки зору особливо важливим стає соціально-педагогічний вплив батьків на соціальне становлення дитини. Перш за все, від батьків буде залежати рівень розвитку соціальних умінь і навичок дитини, її активність чи пасивність у житті, ставлення до навколишнього світу, готовність протистояти негативним впливам тощо [5; с. 41].

Дослідники виділяють два взаємопов'язаних напрямки соціального розвитку: соціалізації та індивідуалізації. Якщо, коли дитина входить у соціум, встановлюється рівновага між процесами соціалізації та індивідуалізації, коли, з одного боку, вона засвоює норми та правила поведінки, прийняті в цьому суспільстві, а з іншого – робить в нього свій особистий значущий внесок через інтеграцію в соціум [5; 28; 45].

Науковці зазначають, що ці процеси проявляються на всіх рівнях соціуму, у тому числі і при входженні особистості до будь-якої конкретної групи, спільноти людей, і здійснюють вплив на формування її певних особистісних якостей. Так, наприклад, якщо не відбувається процес адаптації до групи, то у неї може з'явитися невпевненість в собі, безініціативність, що може призвести до серйозних особистих деформацій. Якщо ж дитина подолала фазу адаптації і починає демонструвати іншим свої індивідуальні відмінності, які вони відкидають як невідповідні їхнім уявленням і потребам, це може призвести до розвитку негативних проявів: підозрливості, агресивності, завищеної самооцінки. Позитивний вхід до групи, її інтеграція сприяє формуванню у неї відчуття товариства.

Усі ці процеси можуть відбуватися спонтанно, мимовільно в процесі життя, і можуть регулюватися батьками, принаймні частково, шляхом цілеспрямованого впливу на розвиток дитини – тобто вихованням. Таким чином, соціальне виховання можна розглядати як процес соціально контрольованої соціалізації, який здійснюється у спеціально створених виховних організаціях, які допомагають розвивати можливості людини, включаючи її здібності, знання, моделі поведінки, цінності, відносини, позитивно цінні для суспільства, в якому вона живе.

Розуміння соціального виховання як складової частини розвитку і соціалізації дитини, підхід до нього як до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, визначення соціального виховання як створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку особистості дозволяє виділити ряд принципів, що можуть розглядатися як основа для формування соціального досвіду людини. Принципи соціального виховання дещо переформулюються з принципами соціальної педагогіки. Так, Василькова Т. виділяє наступні принципи соціального виховання:

- *принцип природовідповідності* – передбачає вивчення задатків і здібностей дитини і сприяння їх розвитку відповідно до «природи дитини»; принцип природовідповідності в контексті соціального виховання передбачає

врахування вікових особливостей дітей, їх статевої диференціації, індивідуальних особливостей розвитку, розвиток ініціативності і самостійності дитини;

- *принцип народності і культуровідповідності* – передбачає врахування національної культури, традицій, мови рідного народу в процесі соціального виховання дитини;

- *принцип гуманізму* – будується на визнанні індивідуальності кожної дитини, її фізичного, духовного, емоційного, соціального і морального розвитку, милосердя і підтримки в кризовій ситуації. Це проявляється у підтримці особистості у прагненні до самовизначення, допомоги дитині в самореалізації у сім'ї, в школі, в оздоровчих, культурних, правових, соціальних, державних і громадських закладах;

- *принцип соціальної відповідальності* суспільства за реалізацію людини в творчості, здобутті нових знань, задоволення від спілкування. Принцип проявляється у створенні належних умов для розвитку обдарованих дітей, дітей з обмеженими фізичними або психічними можливостями, дітей з відхиленнями в поведінці, сиріт, дітей, що зазнали насильства тощо [8, с. 117].

Василькова Ю. доповнює перелічені і проаналізовані вище принципи соціального виховання наступними:

- 1) *принцип центрації соціального виховання та розвитку особистості* передбачає спрямування усіх форм і методів соціального виховання на забезпечення гармонійного розвитку особистості;

- 2) *принцип доповнюваності*, згідно якого соціальне виховання є рівноцінним складовим чинником розвитку поряд з природними, культурними та іншими чинниками (забезпечує багатогранність соціалізації особистості) [9].

На основі вищезазначених принципів автор виділяє головні завдання соціального виховання :

- індивідуальна допомога особистості в процесі соціалізації (і особливо в кризові періоди життя);
- захист прав особистості, забезпечення належного життя в суспільстві;
- охорона здоров'я;
- організація соціальної, фізичної, пізнавальної і творчої діяльності;
- розвиток самостійності в організації життя і діяльності і ін. [9, с. 35].

Принципи і завдання соціального виховання забезпечують розвиток і соціалізацію особистості.

Висновки до розділу 1

У результаті вивчення наукової літератури з визначеної проблеми ми дійшли висновку, що соціальне виховання спрямоване насамперед на успішну соціалізацію особистості, де виявлення індивідуальних можливостей необхідне для найбільш повної реалізації себе в суспільстві. Соціальне виховання розглядаємо як цілеспрямований процес формування соціально значущих якостей особистості дитини, які їй потрібні для успішної соціалізації.

У соціально-педагогічних дослідженнях існують різні визначення соціального виховання як категорії соціальної педагогіки. Специфіка соціального виховання порівняно з освітою загалом визначається прикметником «соціальне», що виділяє його тлумачення залежно від того, яке значення вкладено у слово «соціальне».

У нашому магістерському дослідженні ми спираємось на тлумачення цієї категорії за О. Безпалько, яка визначає, що саме суспільство є і замовником, і організатором соціального виховання, здійснюючи його через різні організації – як спеціально створені для цього, так і інші організації, для яких освіта не є їх основною функцією. У цьому випадку соціальне виховання виділяється серед інших видів освіти, що надаються іншими суб'єктами. Так, сімейне виховання забезпечується сімейним, релігійним (конфесійне виховання - конфесія тощо).

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА І БАТЬКІВ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЕФЕКТИВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

2.1. Сутність процесу взаємодії школи і сім'ї у соціальному вихованні дитини молодшого шкільного віку

Сім'я і школа – результати культури суспільства, яке найбільш зацікавлене в гранично ефективному формуванні людини. Проблему взаємодії сім'ї і школи необхідно віднести до розряду «вічно старих і в той же час вічно нових» проблем. Аналіз вітчизняної і зарубіжної наукової літератури показує, що проблема виховання і ролі сім'ї та школи, їх взаємовідносин у цьому процесі постійно привертала увагу педагогів. Так, наприклад, у 20-30-ті роки ХХ ст. проблеми взаємодії родини і школи прямо або побічно розглядалися в роботах багатьох вчених (В. Зеньковський, А. Макаренко, І. Сухомлинський і ін.).

Шістдесяті-вісімдесяті роки ХХ століття стали періодом пильної і глибокої уваги до проблеми відносин школи і сім'ї. У цей час з'явилися численні наукові роботи і публікації на цю тему. На виявлення сутності та найбільш ефективних форм взаємодії суб'єкта та об'єкта виховного процесу в різних інститутах виховання були спрямовані дослідження В. Бочарьової, Б. Вульфова і ін.

Процес взаємодії сім'ї і школи безпосередньо у вихованні учнів висвітлювався в роботах Ю. Бабанського, І. Гребеннікова.

Роль взаємодії сім'ї і школи розкривалася у більш вузьких напрямках виховання: ідейно-політичне (Т. Деусова), моральне (Л. Бобильова), естетичне (Л. Коваль). Розроблялися питання, пов'язані з педагогічною просвітою батьків, досліджувалася підготовка вчителів до роботи з сім'єю (Р. Капралова, О. Урбанська). Таким чином, до кінця 70-х років ХХ ст. проблема взаємодії сім'ї і школи була достатньо вивчена, і обидва ці

соціальні інститути органічно вписувалися у виховну формулу «школа-сім'я-громадськість-виробництво».

З метою визначення найбільш оптимальних шляхів взаємодії сім'ї і соціального педагога в початковій школі проаналізуємо соціально-педагогічну ситуацію, в якій відбувається взаємодія інститутів сім'ї та школи. Специфіка нової соціально-педагогічної ситуації, що виявляє істотний вплив на характер взаємодії таких ключових інститутів соціалізації дитини, як сім'я і школа, багато в чому визначається наступними обставинами:

- істотно змінилися і часто погіршилися всі ключові характеристики розвитку особистості дитини: когнітивні, емоційні, вольові, що призвело до появи труднощів у процесі педагогічної діяльності з виховання, розвитку, соціалізації дитини;

- додатковим ризиком в розвитку сучасної дитини виступає стихійний характер його соціалізації в глобальному інформаційному просторі, насамперед в інтернеті. Як показують дослідження, в даний час сім'я (велика частина батьків) поки не здатна суттєво педагогічно впливати на дитину, захищаючи її від соціальних ризиків, які транслює інтернет;

- знизилася ефективність виховного впливу сім'ї як первинного інституту соціалізації дитини на формування ключових соціальних характеристик її особистості, що багато в чому обумовлено кризовим, перехідним характером розвитку самого інституту сім'ї;

- підвищилась вимогливість батьків, сім'ї як до навчальної діяльності дитини, так і до діяльності школи, що призводить до високого рівня конфліктів батьків із дітьми й шкільними педагогами. У свою чергу, неготовність значної частини шкільних педагогів вийти за межі «предметної парадигми» педагогічного мислення, нерозуміння ними причин об'єктивних труднощів сучасної дитини в навчальній діяльності призводить також до появи конфліктів вчителя і дитини в школі.

Дана проблема могла б певною мірою вирішуватися за рахунок компенсації сучасних ризиків розвитку дитини, які закладені в сім'ї, у процесі цілеспрямованої педагогічної діяльності в школі, що і передбачено нормативно-правовим законодавством, яке регулює освітню діяльність. Однак необхідність здійснення такої роботи на сьогодні також викликає фактичний опір у значної частини педагогів у поєднанні з нестачею методичного оснащення в даних областях діяльності.

Отже, глибина і системний характер даних проблем об'єктивно підвищують необхідність консолідації зусиль сім'ї і школи із соціально-педагогічної підтримки дитини. Однак, як показує практика, фактично діяльність сім'ї та школи сьогодні найчастіше носить характер протистояння.

Так, проведене О. Ерліх дослідження показало, що в даний час у свідомості педагогів переважає скоріше негативне ставлення до батьків. Про це свідчить, наприклад, кількісне переважання негативних характеристик при відповіді на запитання «З яким іменником у вас асоціюється слово «батьки?»» і «З яким прикметником у вас асоціюється слово «батьки?»» [27, с.16].

Важливо зазначити, що, в свою чергу, виховний потенціал сучасного інституту сім'ї значно ослаб. Місце сімейного виховання, як «...усвідомлених зусиль з вирощування дитини, що вживаються старшими членами сім'ї, які виступають як складова частина щодо соціально контрольованої соціалізації людини (поряд з соціальним вихованням і релігійним вихованням) ...» [7, с.255] все частіше стали займати трансформаційні (перехідні) моделі сімейного виховання, що відображають перехідний характер розвитку сучасної сім'ї, які несуть в собі нестійкість і мозаїчність ціннісних установок батьків, які впливають на формування світогляду дітей та їхній соціальний розвиток.

Сучасні дослідники вважають, що в якості механізму формування сімейних цінностей і відносин в Україні в даний час замість попередніх зруйнованих каналів сімейної соціалізації виступають так звані «індивідуальні обмеження сімейних відносин». Самі ці моделі вельми

варіативні: позашлюбне материнство, сім'ї, які створені на основі співмешкання, добровільно бездітні сім'ї, гостьові, пробні, неповні і т.ін. [11, с. 36]. Результатом такого сімейного виховання сьогодні найчастіше виступають внутрішньо суперечливі, неузгоджені ціннісні установки у дитини, які не здатні забезпечити соціальну спрямованість її поведінки.

Таким чином, ми знаходимося сьогодні в новій і непростій соціально-педагогічній ситуації. З одного боку, держава і суспільство роблять спроби щодо підвищення педагогічної відповідальності батьків за виховання дитини в сім'ї. Відображенням цих зусиль виступає нормативне закріплення пріоритетної відповідальності за виховання дитини в сім'ї за сім'єю і батьками. Наслідком цього в суспільно-педагогічному дискурсі постало і активно обговорюється порівняно нове поняття «відповідальне батьківство». З іншого боку, держава і суспільство свідомі того, що сьогодні об'єктивно, зважаючи на слабкість сучасного інституту сім'ї, їй необхідна соціально-педагогічна підтримка.

Необхідно зазначити, що держава сьогодні визнає об'єктивну необхідність надання допомоги сучасній сім'ї і для того, щоб вона могла виступити партнером школи в процесі навчання і виховання дитини. У законі України «Про освіту» задекларовані принципи солідарної відповідальності сім'ї і школи за виховання дитини в процесі освітньої діяльності: і батьки (законні представники) неповнолітніх учнів, і педагогічні працівники, і їх представники, організації, що здійснюють освітню діяльність, розглядаються як рівноправні учасники, партнери в освітніх відносинах.

Демократичний характер управління освітою у новій українській школі, в тому числі забезпечення прав батьків неповнолітніх учнів на участь в управлінні освітніми організаціями, виступає як один з основних принципів державної політики і правового регулювання відносин в сфері освіти. Концепція нової української школи також визначає можливість залучення батьків до управління освітньою організацією.

Однак реальний механізм такого партнерства у вихованні дитини в сучасній школі часто створюється формально, що призводить до пошуку «консенсусу» між батьками і педагогами, адміністрацією школи в формі стихійної конфліктної взаємодії. На думку і педагогів, і представників системи управління освітою, рівень конфліктів між педагогами та батьками в останні роки залишається стабільно високим, що виражається в значному обсязі скарг батьків в управлінські інстанції на ті чи інші несправедливі з їх точки зору дії педагогів і адміністрації шкіл. Аналіз цих конфліктів відображає спектр сучасних протиріч в сфері сімейного виховання – його спрямованість на соціалізацію дитини в сім'ї, що передбачає пріоритет батьків у вихованні дитини, і одночасно стихійність сімейного виховання, певну незалежність сімейного виховання від прямого регулювання з боку суспільства, що породжує соціальні ризики у вихованні дитини, виправляти які необхідно буде вже іншим соціальним інститутам і перш за все школі.

Таким чином, у даний час на основі наявних у сучасному законодавстві розроблених нормативних і правових підстав можна визначити необхідність моделювання механізмів партнерства та взаємодії інститутів освіти й сучасної сім'ї, адже створення на практиці таких механізмів дозволить здійснювати соціально-педагогічну підтримку процесів виховання, соціалізації і розвитку сучасної дитини в сім'ї та школі.

Узагальнивши раніше викладене, ми можемо представити механізми взаємодії сім'ї і школи наступним чином:

1. Інформування сім'ї та батьків про актуальні для них юридичні, психолого-педагогічні новації, які дозволяють їм більш компетентно реалізовувати свої базові функції по відношенню до дитини (про можливості в разі потреби отримання дитиною психолого-медико-соціальної допомоги, порядок регламентації і оформлення відносин державної та муніципальної освітньої організації та батьків учнів, які потребують тривалого лікування, а також дітей-інвалідів в частині організації навчання за основними загальноосвітніми програмами в домашніх умовах) та ін.

2. Просвітництво батьків із широкого кола правових і соціально-педагогічних питань. У відповідності до змісту сучасного законодавства, потенційна предметна область освіти батьків досить широка. Це соціально-педагогічне консультування не тільки учнів, але й їх батьків, тренінгові заняття та ін.

3. Залучення батьків до освітньої діяльності. Форми такої роботи вельми варіативні:

- участь батьків у організації та проведенні спільних з дітьми заходів - конкурсів, екскурсій, квестів;

- створення елементів батьківського самоврядування - батьківських асоціацій, рад батьків та ін.

Залучення батьків до шкільних заходів різного рівня виступає формою соціальної комунікації, що підвищує рівень довіри між батьківським і педагогічним співтовариством, знижує ризики виникнення стихійних конфліктів.

4. На основі отримання батьками досвіду участі у перелічених формах партнерства і взаємодії можлива їх реальна (а не формальна, як часто це відбувається сьогодні) участь в системі державно-громадського управління за рахунок усвідомленого входження в органи державно-громадського управління: в опікунську, керуючу ради та ін. У цьому випадку сім'я, батьки зможуть виступати в якості реальних, а не номінальних суб'єктів партнерства у взаємодії сім'ї та школи, сім'ї та соціального педагога у процесі соціального виховання дитини молодшого шкільного віку.

Отже, аналіз науково-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що наразі вирізняється проблема, яка полягає в тому, що на сучасному етапі система партнерської взаємодії сім'ї та школи почасти втратила свою значимість. Школа як соціальний інститут за останні десять років виявилася практично в нових умовах. Перш за все, сучасна школа розкріпачена для творчості, перед нею відкрилася свобода вибору, в ній почалися процеси гуманізації, що визначаються новою парадигмою освіти (особистісно-

орієнтованим і індивідуально-орієнтованим підходами). Але, як засвідчує практика, ситуація в конкретних школах часто не збігається із загальноприйнятою освітньою парадигмою. Звідси випливають протиріччя між проголошеними цілями, принципами, установками і їх практичною реалізацією.

Важливо наголосити на тому, що абсолютизація ринкових відносин, сучасні реалії призводять до того, що під впливом зростого прагматизму деформуються самі цілі освіти, педагогічний процес в школі зводиться до «накачування» школярів знаннями. Що стосується соціального виховання і виховання як цілеспрямованого виховного процесу, то можна в ряді випадків говорити про відмову від нього як від цілеспрямованої педагогічної діяльності. Поняття «виховання» стало витіснитися зі шкільної практики, його рідше вживають в науково-методичних публікаціях. В результаті намітилася тенденція невизнання виховних можливостей школи і сприйняття її лише як навчального закладу. Як наслідок цього штучного роз'єднання педагогічного процесу звужується сфера зіткнення інтересів сім'ї і школи.

Успіхи у справі соціального виховання можливі лише при об'єднанні зусиль сім'ї та інших соціальних інститутів. Загальноосвітній заклад як і раніше залишається одним із найважливіших соціальних інститутів, що забезпечують виховний процес і реальну взаємодію дитини, батьків і соціуму. Однак, проблема взаємодії сучасного освітнього закладу і сім'ї залишається без достатньої уваги.

На наш погляд, розвиток школи завжди пов'язаний із підвищенням активності участі сім'ї в освітньому процесі. Разом з тим, захоплення багатьох шкіл платними освітніми послугами в розрахунку на високооплачуваних батьків або інновації, породжені внутрішньо шкільними проблемами на шкоду інтересам і здоров'ю дітей і дорослих, лише збільшують ризик невключення батьків в шкільне життя своїх дітей.

Соціально-педагогічні дані свідчать про руйнування традиційного сімейного укладу, зниження життєвого рівня і соціальної захищеності

більшості сімей, надмірну зайнятість батьків і, внаслідок цього, підвищення напруженості в сім'ях. Навіть не піддаючи сучасну систему сімейного виховання глибокому науковому аналізу, маючи в своєму розпорядженні лише факти, можна говорити про наростання процесу руйнування сім'ї в її традиційному розумінні, про її кризу.

Серед основних причин кризи соціальні педагоги-дослідники називають:

- неміцність родини, яка підтверджується високим рівнем розлучуваності;
- конфліктність відносин між членами сім'ї;
- масову малодітність (1-2 дитини);
- низьку ефективність соціалізації дітей.

Також статистика вказує на погіршення стану здоров'я дітей, зростання випадків соціального сирітства та домашнього насильства. Як підтверджують дослідження Т. Алексеєнко, кризові явища в сучасному суспільстві не можуть не позначитися на стані духовного, фізичного, морального і психічного здоров'я підростаючого покоління [3, с. 70].

У нестабільній соціальній обстановці, яка наразі відмічається в нашій країні, школа покликана стати прикладом гуманних відносин, лідером у формуванні цінностей і зразків соціальної взаємодії і співробітництва в інтересах кожної дитини.

Для вирішення проблеми підготовки батьків до участі в житті сучасної школи необхідно будувати по-новому взаємодію з сім'єю. Найважливішим періодом для формування процесу взаємодії сім'ї і школи є початкова школа. Педагоги наголошують на тому, що особливого значення для його ефективності є адаптаційний період в першому класі. Успішний старт дитини у шкільному житті – це результат спільних зусиль сім'ї і школи. Повноцінне включення батьків у шкільне життя стає для дитини підтвердженням значущості його учнівства, що неодмінно відбивається на бажанні дитини вчитися, долати труднощі і йти до успіху. Школа, піклуючись про це,

створює умови для зменшення роз'єднаності і розділеності сфер життя дитини, коли сім'я – це один замкнутий світ, одна культура, школа – інший світ і інша культура, а перерва і вулиця – третя.

Залучення батьків у сучасну школу передбачає, в тому числі, створення спільної мови і загального поля дії, де все відбувається в інтересах розвитку дитини. При аналізі комфортності взаємодії сім'ї і школи в справі створення сприятливих умов для розвитку особистості дитини у дітей – учасників освітнього процесу, батьків – замовників освітнього процесу і вчителів – виконавців освітнього процесу відзначається пропорційне збільшення напруги у всіх сторін. Рівень напруженості у дітей вище, тому що вони є проміжною ланкою в спілкуванні між дорослими [56, с. 6].

Аналіз соціально-педагогічної літератури з проблеми взаємодії сім'ї і школи дозволяє визначити причини, що викликають напруженість і у дорослих, і у дітей:

Вчителі:

- батьки мало часу приділяють шкільній діяльності дітей, слабо контролюють домашнє завдання;
- діти мало читають, часто не готові до уроків, деякі – погано виховані, пасивні;
- виникають проблеми з чергуванням дітей, тому що вони не привчені до домашньої праці.

Батьки:

- школа перевантажує дітей завданнями, в класах незатишно, вчитель часто байдужий до дітей;
- не всі проблеми вирішуються оперативно;
- ставлення дітей в класі агресивне по відношенню один до одного.

Діти:

- вчителі задають багато завдань;
- часто ображають однокласники, а вчитель не звертає на це увагу;

- в школі нудно, проводиться мало спільних заходів; у них не всі беруть участь.

Отже, ми переконуємось у тому, що саме соціальний розвиток особистості дитини прямо пов'язаний з тим, наскільки єдині у співпраці з дитиною сім'я і школа. Організатором такого співробітництва стає соціальний педагог загальноосвітнього закладу. Через організацію партнерства сім'ї і школи соціальний педагог спрямовує цей процес на задоволення потреб і інтересів дитини, адже саме у ранній шкільний період батьки і сімейна атмосфера є найбільш важливим фактором у розвитку дітей.

Практика показує, що деяким батькам можуть знадобитися відповідна підготовка і схвалення соціального педагога в їх прагненні допомогти дітям. У свою чергу, соціальний педагог повинен допомогти вчителю усвідомити, що його робота в класі не принесе великих результатів без активної участі батьків. Таким чином, можна стверджувати, що соціальний педагог школи є ніби «сполучною ланкою» у взаємодії сім'ї і школи.

На необхідність соціально-педагогічної роботи по взаємодії з батьками вказує і той факт, що активні форми роботи з батьками з самого початку навчання дитини в школі дозволяють їм усвідомлювати необхідність придбання нових знань для формування та розвитку здорової та повноцінної особистості, формують потребу спілкування зі школою.

2.2. Основні напрямки і форми соціально-педагогічної взаємодії з батьками молодших школярів

На переконання А. Мудрика, соціальний педагог – це педагог, який вивчає соціальне виховання в контексті соціалізації, тобто виховання всіх вікових груп та соціальних категорій людей, що здійснюється як в організаціях, спеціально створених для цієї мети, так і в організаціях, для яких освіта не є основною функцією (наприклад, підприємства) [44]. Метою його роботи є створення сприятливих умов для особистісного розвитку дитини (фізичного, соціального, духовно-морального, інтелектуального),

надання йому всебічної соціально-педагогічної допомоги, а також захист дитини в її життєвому просторі. Таким чином, соціальний педагог виступає посередником між дитиною та дорослим, дитиною та її оточенням, а також виконує роль наставника у безпосередньому спілкуванні з дитиною чи її оточенням. Він проводить соціальну діагностику сімей, розробляє програму допомоги сім'ї, проводить виховну роботу серед батьків з питань виховання дітей. З першого року навчання та виховання дітей у школі дуже важливо змусити батьків співучасниками у педагогічному процесі, оскільки виховання учня в школі та виховання сім'ї є єдиним нероздільним процесом [78, с. 125].

Для того, щоб визначити форми та напрямки роботи соціального педагога з батьками в процесі соціального виховання дітей молодшого шкільного віку, розглянемо детальніше саму сутність поняття «соціально-педагогічна взаємодія».

Соціально-педагогічна взаємодія – це особлива форма спілкування між учасниками навчально-виховного процесу, яка передбачає збагачення інтелектуальної, емоційної та діяльнісної сфери учасників навчально-виховного процесу; їх координація та узгодження. Соціально-педагогічна взаємодія означає чіткий розподіл функцій, взаємне делегування, дотримання прав та обов'язків сторін взаємодії [85].

Зокрема, В. Семенов вказує, що наука про освітні явища і, зокрема, про соціальне виховання будується на науковому принципі взаємодії, що «ядром» теоретичної концепції соціальної педагогіки є соціально-педагогічна взаємодія сторін. Досліджуючи взаємодію в педагогіці як «науковий принцип», В. Семенов запропонував свою класифікацію сторін, які беруть участь у педагогічній взаємодії:

- взаємодія між вихователем і вихованцем; процес, що створює діяльність (пізнання, гра, робота, навчання);

- процес, в якому, з одного боку, розвивається та формується особистість вихованця, з іншого – вдосконалюється особистість вихователя (при провідній ролі вихователя);

- складний «організм», що складається з безлічі «блоків», найбільші з яких: дидактичний, навчальний, соціально-педагогічний [58, с. 78].

Основу взаємодії в соціальній педагогіці, на думку А.В. Мудрика, становить особистісний підхід, який є основною ціннісною орієнтацією педагога, яка визначає як провідну його орієнтацію на розвиток особистості вихованця, а також стратегію його взаємодії з особистістю та колективом у виховному процесі на основі суб'єкт-суб'єктних відносин [44].

Розглядаючи соціально-педагогічну взаємодію як складну багатофункціональну та регульовану систему, в її структурі можна виділити наступні взаємопов'язані та взаємозалежні компоненти:

- а) специфіка відносин учасників соціально-педагогічної взаємодії;
- б) стиль їх спілкування;
- в) особливості побудови спільної діяльності;
- г) фокус взаємодії.

На підставі вище зазначеного можна констатувати, що діяльність соціального педагога з сім'єю включає три основні компоненти соціально - педагогічної допомоги: виховну, психологічну та посередницьку. Освітня складова включає два напрямки діяльності соціального педагога: допомога в навчанні та вихованні. Допомога в освіті спрямована на запобігання сімейних проблем та формування педагогічної культури батьків. Допомога батькам у вихованні дітей надається соціальним педагогом, насамперед, через консультування, а також шляхом створення спеціальних навчальних ситуацій з дитиною для вирішення проблеми та своєчасної допомоги сім'ї з метою її зміцнення і створення її виховного потенціалу.

У соціально-педагогічній діяльності з сім'єю існує психологічний компонент соціально-педагогічної допомоги, який включає два елементи: соціально-психологічну підтримку та корекцію. Підтримка спрямована на

створення сприятливого мікроклімату в сім'ї в часи короткотермінової кризи. Корекція міжособистісних стосунків відбувається головним чином при психологічному насильстві над дитиною в сім'ї, що призводить до порушення її нервово-психічного та фізичного стану. До недавнього часу цьому явищу не приділялось великої уваги. Цей вид насильства включає залякування, насильство над дитиною, приниження її честі та гідності, порушення довіри.

Науковці також визначають опосередковуючий компонент соціально - педагогічної допомоги, який включає три елементи: допомога в організації, координації та інформуванні. Допомога в організації спрямована на організацію сімейного дозвілля, що включає: організацію виставок - продаж вживаних речей, благодійні аукціони; клуби за інтересами, організацію сімейних канікул, змагань, курсів ведення домашнього господарства, «клуби», літні канікули тощо. Координаційна допомога має на меті забезпечити розширення можливостей різних агентств та служб у спільній роботі з конкретною родиною та конкретною дитиною.

Інформаційна допомога спрямована на надання сім'ї інформації про соціальний захист. Вона набуває форми консультування. Питання можуть стосуватися житла, подружжя, зайнятості, цивільного законодавства, пенсійного права, прав дітей, жінок, людей з обмеженими можливостями та проблем, які існують у сім'ї.

Визначимо ролі соціального педагога у роботі з сім'єю:

- радник – інформує сім'ю про важливість та можливості взаємодії батьки-дитина в сім'ї; розповідає про розвиток дитини; надає педагогічну консультацію щодо виховання дітей;

- консультант – консультує з питань сімейного права; питання міжособистісної взаємодії в сім'ї; інформує про існуючі методи сімейного виховання; пояснює батькам, як створити умови, необхідні для нормального розвитку та виховання дитини в сім'ї;

- захисник – захищає права дитини в разі, коли доводиться стикатися з повною деградацією особистості батьків (алкоголізм, наркоманія, жорстоке поводження з дітьми) і наслідками, що випливають з цього: проблемами невлаштованості побуту, відсутність уваги, людського ставлення батьків до дітей.

Вважаємо, важливим є вибір професійно-значимих форм соціально-педагогічної допомоги сім'ї. Однією з таких форм роботи соціального педагога з сім'єю є соціальний патронаж: відвідування сім'ї вдома з діагностичними, контрольними, адаптаційними та реабілітаційними цілями, що дозволяє встановити і підтримувати довготермінові стосунки з сім'єю, оперативно визначати її проблемні ситуації, надавати негайну допомогу. Патронаж дає можливість спостерігати за сім'єю в її природному середовищі, що надає більше інформації про її життєдіяльність. Патронаж вимагає низки етичних принципів: самовизначення сім'ї, добровільна допомога, конфіденційність, тому соціальний педагог повинен мати можливість інформувати сім'ю про майбутній візит та його цілі.

Патронаж може проводитися з наступними цілями:

- діагностичні: ознайомлення з умовами життя, вивчення можливих факторів ризику (медичних, соціальних, побутових), дослідження сформованих проблемних ситуацій;

- контрольні: оцінка стану сім'ї та дитини, динаміка проблем (якщо контакт із родиною повторюється); аналіз ходу реабілітаційних заходів, виконання рекомендацій батьками тощо;

- адаптація та реабілітація: надання конкретної навчальної, посередницької, психологічної допомоги.

Регулярний патронаж необхідний для неблагополучних та особливо асоціальних сімей, постійний моніторинг яких певною мірою дисциплінує їх, а також дозволяє своєчасно виявляти та реагувати на кризові ситуації.

Поряд з патронажем, що відіграє важливу роль у діяльності соціальних педагогів, слід виділити консультаційні бесіди як одну з форм роботи з

сім'єю. Консультація, за визначенням, призначена насамперед для надання допомоги практично здоровим людям, які мають труднощі у вирішенні життєвих проблем. Працюючи з сім'єю, соціальний педагог може використовувати найпоширеніші методи консультування: емоційне зараження, навіювання, переконання, художні аналогії, міні-тренінги тощо.

Поряд з індивідуальними консультаційними бесідами можуть використовуватися групові методи роботи з сім'єю (ями) – навчання, просвітництво. Соціально-педагогічна просвіта і навчання визначається як область практичної соціально-педагогічної роботи, яка орієнтована на використання активних методів групової роботи з метою розвитку комунікативної компетентності. Групові методи роботи дозволяють батькам обмінюватися досвідом, задавати питання та шукати підтримки та схвалення у групи. Крім того, здатність брати на себе роль лідера в обміні інформацією розвиває активність і впевненість батьків.

Інша форма роботи соціального педагога з сім'єю – соціально-педагогічний моніторинг сім'ї – це науково обгрунтована система періодичного збору, узагальнення та аналізу соціально-педагогічної інформації про процеси, що відбуваються в сім'ї, і прийняття на цій основі стратегічних і тактичних рішень [51, с. 215].

Основні принципи моніторингу: повнота, надійність, систематизованість інформації; оперативне отримання інформації та її систематичне оновлення; порівнянність отриманих даних, що забезпечується єдністю обраних позицій у зборі та аналізі інформації; поєднання узагальнених та диференційованих оцінок та висновків.

Суть соціально-педагогічного моніторингу сім'ї полягає у комплексному використанні всіх джерел даних про процеси та події сімейного життя, які мають природний характер (інформація, надана членами сім'ї за власною ініціативою; пряме та опосередковане спостереження, роботи та графічні твори дітей близько тощо), отримані під час спеціально організованих досліджень (анкетування, тестування, метод експертних

оцінок, біографічний метод, психологічні методи виявлення показників сімейних стосунків тощо).

Важливу роль у соціально-педагогічному моніторингу відіграє здатність соціального педагога систематизувати збір інформації та отримані результати. Існує кілька способів організації. Розглянемо одну з них.

Оскільки сім'я є складною системою, соціальний педагог враховує підсистеми всередині сім'ї, зв'язки між індивідами та підсистемами.

Батьківська підсистема (мати-батько). Соціальний педагог акцентує увагу на взаємодії подружньої пари як батьків дитини, прийнятих у сімейних нормах стосунків: мати-діти, батько-діти, стиль батьківського ставлення. Потенціал виховання сім'ї багато в чому визначається змістом та характером функціонування материнської підсистеми. Помилки батьків, їх спотворені цінності, конфлікти в системах вимог та вплив сім'ї на дитину.

Брати-сестри. Соціальний педагог акцентує увагу на стосунках дітей, конкретній соціальній ролі кожної дитини в сім'ї, розподілі обов'язків між братами та сестрами. Відносини між дітьми в сім'ї – неодмінний досвід спілкування та взаємодії тривалої дії, коли обов'язковий розподіл обов'язків, толерантність, вміння вирішувати та запобігати конфліктам, спільне виявлення в них, у турботі та увазі дорослих. Для більшості дітей довгострокові стосунки є найбільш значущими. Однак існує великий потенціал для десоціалізуючого впливу (відносини підлеглих, «сімейна дідівщина», моральне та психологічне насильство, конкурентне протистояння тощо).

Підсистема «батьки – діти». Соціальний педагог прагне визначити конкретні риси взаємодії батьки-дитина, межі влади, свободи та відповідальності, які стали нормою [8, с. 159].

Таким чином, можна констатувати, що соціально-педагогічна взаємодія – це дуже складний процес, що складається з багатьох складових: дидактичної, навчальної та соціальної, присутніх у всіх видах діяльності –

пізнавальній, трудовій, творчій. Основою соціально-педагогічної співпраці є співпраця, яка є початком суспільного життя людства.

Слід підкреслити, що соціальний педагог за своїм професійним призначенням прагне запобігти проблемі якнайшвидше, своєчасно виявити та усунути причини, що викликають її, забезпечити профілактичну профілактику. Соціальний педагог не чекає, коли клієнт звернеться за допомогою. В етичній формі він «контактує» з сім'єю сам. Предметом соціально-педагогічного може бути дитина в сім'ї, дорослі члени сім'ї та сім'я в цілому, як колектив.

До того ж, соціально-педагогічна робота з родиною буде ефективною, якщо вона базується на комплексному підході, який передбачає вивчення та використання демографічних даних (вивчення рівня народжуваності), соціології та соціальної психології (дослідження та аналіз задоволеності шлюбними та сімейними стосунками, причина сімейних конфліктів), педагогіки (виховна функція сім'ї); права; економіка (сімейний бюджет); етнографія (побут, культурні особливості); історії та філософії (історичні форми сім'ї, шлюбу, проблеми сімейного щастя, обов'язки); релігія. Соціальний педагог прагне визначити специфічні риси взаємодії між батьками і дітьми, межі влади, свободи і відповідальності, що стали нормою [8, с. 159].

Висновки до розділу 2

За результатами проведеного дослідження. ми робимо висновок, що в даний час на основі існуючої нормативно-правової бази, розробленої в сучасному законодавстві, актуалізуються процеси моделювання механізмів партнерства та взаємодії між навчальними закладами та сучасною сім'єю. Створення таких механізмів на практиці дозволить здійснювати соціально-педагогічний супровід процесів соціального виховання, соціалізації та розвитку сучасної дитини в сім'ї та школі та водночас сприяти Інституту сім'ї в реалізації його педагогічних функцій.

Структурно модель механізму партнерства може складатися з чотирьох основних компонентів:

1. Інформування сім'ї та батьків про сучасні правові, соціальні та педагогічні нововведення, які дозволять їм більш грамотно виконувати свої функції щодо дитини.

2. Просвітництво батьків з широкого кола правових та психолого-педагогічних та соціально-педагогічних питань. Це соціально-педагогічне консультування не тільки для учнів, але і для їх батьків (законних представників) з метою зв'язку з сім'єю та виявлення причин соціальної дезадаптації дітей та надання допомоги дітям.

3. Залучення батьків до навчальної діяльності. Форми такої роботи дуже мінливі. Це участь батьків в організації та проведенні спільних заходів з дітьми – конкурси, екскурсії, квести. Створення елементів батьківського самоврядування – батьківських об'єднань, батьківських рад тощо. Залучення батьків до шкільної діяльності різного рівня є формою соціального спілкування, що підвищує рівень довіри між батьківською та педагогічною громадою, що знижує ризик виникнення природні конфлікти.

4. На основі досвіду батьків щодо участі у вищезазначених формах партнерства та взаємодії реальна (а не формальна, як це часто буває сьогодні) участь у системі публічно-державного управління можлива шляхом свідомого вступу в органи публічно-державного управління: в опікунських, батьківських радах та ін. У цьому випадку сім'я, батьки зможуть виступати як реальні, а не іменні, суб'єкти партнерства у співпраці з навчальним закладом та соціальним педагогом, зокрема.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА І БАТЬКІВ У СОЦІАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1. Емпіричне дослідження рефлексивної взаємодії соціального педагога і батьків в процесі соціального виховання молодших школярів

Враховуючи попередні теоретичні напрацювання, узагальнену функцію соціального педагога можна представити як соціально-педагогічну підтримку учнів в процесі соціалізації. Соціальний педагог виконує необхідні професійні дії: аналізує життєві ситуації школярів; розробляє заходи щодо соціально-педагогічної підтримки учнів; розробляє і проектує програми формування в учнів соціальної компетентності та ін. Якість результату перерахованих фахових дій залежить від прийняття і усвідомлення взаємодії соціального педагога і батьків учнів як суб'єктів соціально-освітнього процесу. Саме ця позиція підкреслює важливість рефлексивних форм роботи соціального педагога.

Аналіз практики рефлексивної взаємодії «соціальний педагог – батьки» показує, що методи такої взаємодії переносяться у площину взаємодії «дитина – батьки», але при цьому викликають складності організаційного та особистісного характеру. Практика організації роботи з учнями показує, що, з одного боку, рефлексивні форми роботи в діяльності соціального педагога допомагають усвідомити свою життєдіяльність учасникам виховного процесу і навіть прийняти відповідальність за вчинки; з іншого боку, викликають негативне ставлення до фахівця, так як спонукають до звернення до внутрішнього світу.

Кожен соціальний педагог розуміє, що соціальне виховання – це процес цілеспрямованої і щоденної взаємодії з дитиною, впливу на її фізичний і духовний розвиток. Важливим компетентним помічником для

батьків, на думку Ю. Василькової, у соціально-виховному процесі є соціальний педагог [10, с. 18].

Рефлексивні форми роботи в сучасній діяльності соціального педагога не є вже інноваційними і міцно увійшли в арсенал інструментарію в роботі як з учнями, так і з учителями та батьками.

Обґрунтуємо доцільність використання рефлексивних форм роботи соціального педагога з батьками в процесі соціального виховання молодших школярів.

Рефлексивний зміст роботи реалізують види діяльності соціального педагога з учнями, з батьками і вчителями, які засновані на взаємодії і спрямовані на усвідомлення причин поведінки і розуміння подальших перспектив. Активізація всіх сторін особистості кожного суб'єкта освітньої діяльності через рефлексивні форми роботи спонукає не тільки звернутися до аналізу і переосмислення минулого досвіду, а й активізувати ще не затребувані в попередньому досвіді інтелектуальні, особистісні, комунікативні та кооперативні ресурси.

Важливість рефлексивних форм роботи в освітньому процесі обумовлена потенціалом їх впливу на процеси саморозвитку, самоосвіти і самовиховання. У дослідженнях А. Дячук і Е. Яनावіцкас робиться акцент і на питаннях саморегуляції [84].

Якщо рефлексивні форми є основою соціально-педагогічної взаємодії, то рефлексія (рефлексивні вміння суб'єкта) визначають особистісну спрямованість соціально-виховного процесу, сприяють його індивідуалізації і найбільш повному розкриттю внутрішнього потенціалу кожного його учасника. Рефлексія може бути як індивідуальною, так і груповою, тому зміст рефлексивних форм роботи може розгортатися як в індивідуальній, так і груповій роботі. Зміст такої роботи спрямований на осмислення, аналіз і проектування і має завдання - організувати особливий внутрішній план діяльності людини.

Рефлексивна діяльність батьків – це процес аналізу проблеми, важкої життєвої ситуації або успіху, в результаті якого виникає розуміння їх причин, а головне – з'являються підстави для планування власних дій. Рефлектуючі батьки є аналітиками, дослідниками свого досвіду і володіють прогностичними здібностями. Предметом їх рефлексії можуть стати вони самі (якими вони є насправді і якими вони бачать себе), інші (наприклад, дитина: якою вона є насправді, якою вона бачить саму себе і якою вона бачиться іншими) і процес комунікації батька і дитини.

Рефлексивні засоби взаємодії соціального педагога з батьками, як і засоби навчання, можна розділити на матеріальні і духовні. До матеріальних рефлексивних засобів можна віднести книги, відеофільми або відеосюжети, добірки публікацій, колажі та ін., а до духовних – знання соціального педагога, види діяльності, способи співпраці і т. ін.

Вихід батьків у рефлексивну позицію і можливість подивитися на себе з боку виконує три основні функції:

- 1) пізнавальну (через розуміння внутрішніх властивостей об'єкта або явища збагачуються процеси сприйняття, мислення та ін.);
- 2) розвивальну (удосконалюються вміння аналізувати і адекватно сприймати себе, розуміти причини своєї поведінки; розуміти свої якості);
- 3) організаційну (управління виховним процесом, де батьки і соціальний педагог виступають партнерами у постановці виховних завдань).

У педагогіці сформульовані і основні принципи застосування рефлексивних засобів для батьків:

- цілеспрямованість і функціональна визначеність застосування рефлексивних засобів передбачає, що в кожному конкретному випадку повинна бути визначена мета їх застосування;
- індивідуальний підхід до кожного з батьків, діалогічність у взаємодії, суб'єктність в діяльності батьків, постійна «зміна» позицій і точок зору на свою діяльність [75, с. 14].

Реалізація даних принципів дає можливість батькам:

- використовувати в висловлюваннях займенник «Я»;
- говорити про ситуацію зі сторони, утримуючи метапозиції;
- чітко позначати цілі, визначати поетапність їх досягнень, виділяти результат;
- аналізувати ситуацію взаємодії без оцінок;
- розуміти межі своєї відповідальності;
- прогнозувати ситуацію розвитку [75, с. 15].

З метою визначення педагогічної доцільності використання рефлексивних форм взаємодії соціального педагога з батьками в процесі соціального виховання молодших школярів нами було проведено емпіричне дослідження на базі Ніжинського загальноосвітнього закладу ЗНЗ №10. Експериментальну групу склали учні 3-В класу (27 учнів), їх батьки (27 матерів, 21 батько), вчитель Маркович Вікторія Олегівна. Усього 76 реципієнтів (Додаток А). Дослідження проводилось у період з листопада 2018 року по червень 2019 року.

Мета емпіричного дослідження полягала у вивченні та визначенні педагогічної доцільності використання рефлексивних форм взаємодії соціального педагога і батьків учнів молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Ознайомитися з програмою «Храм Дитинства» та запровадити її у практичне дослідження батьківського ставлення до дитини.
2. Визначити та апробувати рефлексивні форми і методи взаємодії соціального педагога і батьків.
3. Розробити педагогічні поради соціальним педагогам з організації взаємодії з батьками в процесі соціального виховання молодших школярів.

Результати аналізу анкетування представимо у вигляді таблиці 1.

З метою визначення характеру батьківського ставлення до дитини нами була розроблена анкета «Чи знаєте Ви свою дитину» (Додаток Б). Батькам пропонувалось відповісти на наступні питання:

1. Які гуртки, спортивні секції відвідує ваша дитина?

2. Які книги прочитала ваш дитина за останні два місяці?
 3. Які фільми і передачі (ігри, програми) захоплюють вашу дитину?
 4. Назвіть п'ять прізвищ друзів (товаришів) вашої дитини?
 5. У яких випадках ваша дитина відчуває себе роздратованою?
 6. Яким чином ваша дитина проявляє агресію?
 7. Як зазвичай поводить ся ваша дитина в конфліктах з вами і з однолітками?
 8. Опишіть випадки відповідальної поведінки вашої дитини.
 9. Яким чином проявляється брехливість в словах і діях вашої дитини?
 10. Чи буває таке, що ваша дитина прогулює заняття?
 11. Як проявляє риси лідерства в своїй групі?
 12. Хто є для вашої дитини кумиром або прикладом в життєдіяльності?
 13. Чи виявляється схильність до самотності?
 14. Які страхи переживає ваша дитина?
 15. Про що мріє ваша дитина?
 16. Як у вашої дитини з'являються гроші і про які суми ви знаєте?
- Результати аналізу анкетування представимо у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Результати анкетування батьків «Чи знаєте Ви свою дитину»

№ пит.	Характеристика позитивного змісту відповіді	Кількість відповідей (%)	«Не знаю», «Не можу пригадати» Кількість відповідей (%)
1	Танці, футбольна секція, вокал, авіамоделювання, туристичний гурток, вишивання бісером	75	25
2	-	0	100
3	«Гаррі Потер», «Аліса в країні чудес», казкові мультфільми, настільна гра «Футбол», «Лото»,	37	63

	«Пазли», квести, «Доганялки»		
4	Прізвища названі – 5 Прізвища - 4 Прізвища – 3 Прізвища – 2 Прізвища - 1	9 11 12 16 32	20
5	Коли не купую те, чого хоче Коли не можу приділити їй уваги Коли посвариться з другом Коли я сварюсь з дружиною/чоловіком Коли щось болить Коли вимикаю ноутбук Коли приходять бабуся Коли з нею няньчаться Коли не дозволяю гуляти	34 48 23 44 23 67 12 21 67	12
6	Кричить Плаче Кидає іграшки, предмети Штовхається Червоніє і стискає кулаки	66 59 78 45 39	7
7	Кричить Замовкає Уникає погляду і ховається Тупоче ногами Підходить ближче і намагається вдарити Відразу починає плакати	58 23 39 32 46	6,5

	Біжить скаржитись батькові/матері	65	
		67	
8	Супроводжує молодшу сестричку/братика в садочок	10	47,2
	Допомагає в прибиранні	5,5	
	Допомагає на кухні	4,8	
	Слідкує за лікуванням бабусі	3,2	
	Гуляє із собакою, годує її	14	
	Годує домашніх птахів	8,3	
	Готує батькам чай, вечерю	5	
9	Не дивиться в очі	47	39
	Не відповідає на питання	56	
	Намагається піти з дому	45	
	Червоніє	79	
	Заїкається	33	
	Не бреше	25	
10	Так	43	8
	Ні	49	
11	Бере участь у всіх заходах	12	57,5
	Відмінно вчиться	13	
	Допомагає однокласникам	6	
	Допомагає вчителеві	7	
	Організовує ігри	4,5	
12	Тато	9	15
	Мама	23	
	Бабуся	8	
	Дідусь	7	

	Кіногерой	13	
	Спортсмен	9	
	Актор, співак	16	
13	Так	42	18
	Ні	40	
14	Темноти	78	13
	Залишатись одному	56	
	Повертатись з школи одному	23	
	Страх перейти дорогу	34	
	Страх відповідати біля дошки	45	
	Страх контрольних робіт	59	
	Страх наповту	27	
15	Про новий ноутбук	34	5
	Про новий телефон	56	
	Стати лікарем	9	
	Стати вчителем	6	
	Стати видатним танцівником	5	
	Стати комп'ютерщиком	8	
	Відвідати багато країн	12	
	Щоб батьки не сварились	36	
	Щоб з нами жила бабуся	22	
	Щоб тато повернувся	21	
	Відвідати Діснейленд	45	
	Поїхати в Карпати	33	
	Познайомитись зі своїм кумиром	14	
16	Батьки дають визначену суму кожного дня на проїзд і харчування	67	-
	Дають бабуся/дідусь		

	Дає старший брат/сестра	54	
	Колядує	11	
		34	

Результати анкетування батьків засвідчують, що більшість батьків недостатньо знають своїх дітей: із загальної кількості батьків-респондентів (48) лише 13 (27%) дали повні позитивні відповіді на усі запитання, що засвідчує факт педагогічної некомпетентності батьків.

Під час бесіди з батьками після анкетування ми з'ясували, що більшість батьків ніколи не ставили перед собою такі питання і не знають, що це вкрай необхідно для успішної соціалізації і соціального виховання їхньої дитини.

Аналізуючи результатів анкетування, ми також диференціювали відповіді батьків та матерів, що дало підстави для визначення стимульного матеріалу для взаємодії і побудови діалогу, враховуючи гендерні особливості. Результати анкетування за гендерними ознаками представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати анкетування батьків за гендерними ознаками

№ пит.	Кількість визначених відповідей матерів (%)	Кількість невизначених відповідей матерів (%)	Кількість визначених відповідей батьків (%)	Кількість невизначених відповідей батьків (%)
1	89	11	12	88
2	16	84	3	97
3	12	88	1	99
4	65	35	1	99
5	67	33	23	77

6	98	2	23	77
7	76	24	3	97
8	57	43	3	97
9	91	9	6	94
10	99	1	47	53
11	97,4	2,6	47	53
12	87	13	78	22
13	99	1	65	35
14	89,7	10,3	54	46
15	100	-	95	5
16	100	-	78	22

Також ми використали діагностичну методику «Хочу зрозуміти», яка дає можливість визначити здатність батьків поставити себе на місце дитини.

Інструкція: Продовжіть незакінчені речення так, як на Вашу думку, їх закінчила б Ваша дитина»:

- Мені буває радісно, коли ...
- Мені буває страшно, коли ...
- Я засмучуюся ...
- Я дуже сумую, коли ...
- Я дуже пишаюся ...
- Я мрію ...
- Я хочу ...

Перед діагностуванням батьків цей тест ми провели з учнями. Після тестування батьки можуть порівняти свої варіанти закінчення речень з

відповідями дітей. За результатами тестування лише у 12 (25%) батьків збіги відповідей батьків і дитини свідчать про здатність поставити себе на місце дитини.

У бесідах з батьками після проведеного діагностування ми констатували, що таке опитування і тестування дозволяють батькам зрозуміти причини тієї чи іншої поведінки дитини, поміняти позицію (подивитися на ситуацію очима дитини), спланувати подальші дії і «розділити» відповідальність за результат. Наведемо для прикладу відповідь мами Струк І.Г.: «Відповіді на питання по методиці «Чи знаю свою дитину?» змусили мене задуматись і над своїми діями. Звичайно, я знаю його друзів, компанію, але не знаю їхніх інтересів. Чим вони зайняті? Найчастіше вони спілкуються віртуально. Це спонукало організувати у нас свято вдома. Сподобалося всім і особливо моїй дитині. Після цього хлопці стали частіше бувати у нас вдома, займатися моделюванням, спілкуватись... А найголовніше - мій син став розповідати про свої плани і питати, як у мене справи ... ». Такі відповіді засвідчують про результативність рефлексивних методик взаємодії з батьками вже на діагностичному етапі.

На другому етапі експериментальної роботи ми визначили рефлексивні форми і методи взаємодії соціального педагога з батьками в процесі соціального виховання молодших школярів.

У січні 2019 року на класних зборах було прийнято рішення створити батьківське об'єднання «Храм дитинства», до складу якого увійшли усі батьки 3-В класу. Ми розробили і запропонували батькам програму діяльності об'єднання, основу якого склали рефлексивні форми і методики. Програма роботи батьківського об'єднання представлена в Додатку В.

У програмі роботи «Храму дитинства» передбачено використання наступних рефлексивних форм взаємодії соціального педагога з батьками:

1. Пізнавальні форми взаємодії з батьками. Домінуючу роль серед форм взаємодії соціальний педагог-батьки до цього дня продовжують відігравати пізнавальні форми організації їх взаємин. Вони покликані

підвищувати психолого-педагогічну культуру батьків, а, значить, сприяти зміні поглядів батьків на виховання дитини в умовах сім'ї, розвивати рефлексію. Крім того, дані форми взаємодії дозволяють знайомити батьків з особливостями вікового і психологічного розвитку дітей, раціональними методами і прийомами виховання для формування їх практичних навичок. Батьки бачать дитину в домашній обстановці, а також спостерігають процес її спілкування з іншими дітьми і дорослими.

Групові збори батьків – це форма організованого ознайомлення батьків із завданнями, змістом і методами виховання дітей певного віку в умовах навчання і сім'ї (обговорюються проблеми життєдіяльності групи).

У вимогах до програми рекомендовано проведення двох зборів тривалістю 1,5 години на кожну з визначених тем: «Чи слухняна Ваша дитина?» і «Чи потрібно карати дітей?».

При підготовці до батьківських зборів нами були визначені такі правила:

- збори повинні бути цілеспрямованими;
- відповідати запитам і інтересам батьків;
- мати чітко визначений практичний характер;
- проводитися у формі діалогу;
- на зборах не варто надавати розголосу невдачам дітей та прорахункам батьків у вихованні.

Також, на початку проведення батьківського зібрання ми представили план нашої роботи:

1. Домашнє завдання 1: анкетування батьків із теми зборів. (Анкети заповнюються вдома, до зборів, їх результати використовуються в ході його проведення).
2. Домашнє завдання 2: виготовлення запрошень кожній родині (у вигляді аплікації, малюнка, листівки і т.д.). Важливо, щоб у виготовленні запрошень брали участь діти.

3. Загальна робота присутніх: виготовлення пам'яток з порадами на тему зборів. Їх зміст має бути коротким, текст надрукований великим шрифтом.

4. Аудіо- або відеозапис відповідей дітей по темі зборів.

У сучасних умовах «традиційні» збори витісняються новими нетрадиційними формами. У програмі роботи батьківського об'єднання представлений «Круглий стіл» на тему «Успішні батьки – успішна дитина», на якому у нетрадиційній обстановці з батьками обговорювались питання: як стати успішним, як моє самопочуття впливає на мою дитину, як бути лідером і навчити цьому свою дитину.

Згідно програми був проведений «Вечір запитань і відповідей». Ця форма дозволила батькам уточнити свої педагогічні знання, з'ясувати, як застосувати їх на практиці, дізнатися нову інформацію, поповнити знаннями один одного, обговорити деякі проблеми розвитку дітей.

Особливого емоційного відгуку набули «батьківські посиденьки», темою яких став «Сімейний альбом», де батьки в процесі чаювання розповідали про свою сім'ю, сімейні традиції, використовуючи при цьому світлини, а дехто навіть підготував відеорепортаж про свою сім'ю.

Значне місце у програмі роботи батьківського об'єднання посідають заняття з батьками з використанням рефлексивних методів взаємодії. Такі заняття проводились 1 раз на місяць за наступними темами: «Ми знаємо один одного», «Батьківське слово і дія», «Віртуальне батьківство», «Усі ми родом із дитинства», «Причини виникнення асоціальної поведінки», «Сімейне дерево».

Особливість проведення таких занять полягає у використанні рефлексивних методик та в загальному алгоритмі, який співзвучний тренінговим заняттям. Наприклад, заняття «Ми знаємо один одного», яке проводиться разом з дітьми:

1. Соціальний педагог знайомить батьків з цілями і завданнями заняття.

2. Обговорюються умови і режим роботи, вводяться правила групової роботи.

3. Соціальний педагог розповідає, в якій формі буде проходити заняття, розкриває філософію, на якій будуються відносини і взаємодія з дітьми: визнання і повага особистості дитини і прагнення до співпраці.

4. Вправа «Сполучна нитка». Мета: створення працездатності, позитивного настрою і згуртованості групи. Учасники стають в коло. Соціальний педагог, тримаючи в руках клубок, вітається з усіма і передає клубок сусідові. Той, до кого потрапив клубок, вітає всіх і передає його наступному гравцеві, залишаючи ниточку у себе. І так по колу. Коли клубок повертається до ведучого, всі виявляються «пов'язані» однією ниткою. «Злегка натягніть ниточку і відчуйте, що ми - єдине ціле в цьому світі ...»

5. Вправа «Яка рука у сусіда». Мета: встановлення контакту між учасниками групи, розвиток тактильних відчуттів. Діти і батьки беруться за руки. Права рука зверху, ліва знизу. У повній тиші необхідно відчутти, яка рука (м'яка, тепла, волога, холодна, приємна, неприємна і т.д.). Кожен промовляє, що він відчуває.

6. «Знайомство». Мета: зближення учасників групи. Діти і батьки сідають в коло. Кожен батько представляє свою дитину і каже, що вона любить, що не любить, який у неї характер. Діти підтверджують слова батьків. Те ж саме роблять діти, представляючи своїх батьків.

7. Вправа «Молекули». Мета: підвищення позитивного настрою і згуртованості групи, емоційне і м'язове розслаблення. Інструкція: «Уявімо собі, що всі ми - атоми. Атоми виглядають так: зігнути руки в ліктях і притиснути кисті до плечей. Атоми постійно рухаються і час від часу об'єднуються в молекули. Число атомів в молекулі може бути різноманітне, воно буде визначатися тим числом, яке я назву. Ми всі зараз почнемо швидко рухатися по цій кімнаті, і час від часу я буду називати якесь число, наприклад три. І тоді атоми повинні об'єднуватися в молекули - по три атоми в кожній.

Молекули виглядають так: обличчям один до одного, торкаючись один одного передпліччя».

8. Вправа «Баржа». Мета: зняття емоційної напруги, розвиток пізнавальних процесів, подолання невпевненості в собі. Учасники стають в коло і називають слова, перекидаючи при цьому один одному м'яч, тобто «вантажать баржу»: наприклад, всі слова на «н» («ножиці», «нарциси», «наука» і т.ін.).

9. Вправа «Презентація». Мета: розвиток вміння адекватно висловити свій емоційний стан, підвищення самооцінки. Діти малюють свою сім'ю, потім кожна дитина по черзі стає в коло і розповідає про свій малюнок. Батьки в ролі глядачів.

10. Вправа «Гра без правил». Мета: створення атмосфери прийняття та розуміння, розвиток навичок спілкування, активного слухання, емпатії, вміння безоцінно ставитися один до одного. Батько і дитина сідають поруч і розмовляють, постійно промовляючи початок запропонованої фрази «Мені подобається, що ти ...» і додаючи до неї свій зміст. Тим самим виникає позитивний діалог, батько дає дитині, а дитина - батьку «зворотний зв'язок».

11. Вправа на прийняття себе «Я - Ти». Мета: формування почуття близькості між батьками і дітьми. Батьки і діти сідають на килим спиною один до одного (попарно). Звучить спокійна музика. Вони повинні відчутти один одного. Потім батько каже «я», дитина - «ти». Батько каже «ти», дитина - «я». І так по черзі. Вправа закінчується тоді, коли захочуть самі учасники.

12. Домашнє завдання: Соціальний педагог говорить про важливість розуміння самого себе і розуміння своєї дитини і пропонує виконувати домашні завдання. Слід звернути увагу на важливість ведення щоденника і виконання домашніх завдань, так як їх обговорення завжди відбувається на наступних заняттях. Батьки відповідають на питання за себе і за дитину, діти також відповідають за себе і за батька.

13. Заняття закінчується рефлексивною вправою «Сполучна нитка». Виконується за аналогією з першою вправою, тільки в даному випадку

учасники по колу: 1) характеризують настрій, 2) висловлюють свої почуття - що сподобалося, що ні і чому.

Серед рефлексивних методик, які використовували на заняттях з батьками хочемо виділити такі як:

Методика «Експеримент». Батьки знайомляться з поняттям «кишенькові гроші» і їх призначенням. Необхідно пояснити, що кишенькові гроші дитини не повинні бути інструментом в питаннях виховання. Неприпустимо маніпулювати сумою кишенькових грошей в якості заохочення або покарання. Гроші на кишенькові витрати повинні видаватися у фіксованій, заздалегідь обумовленій сумі і регулярно в один і той же час.

Соціальний педагог просить дорослих письмово відповісти на наступні питання:

1. Хто в сім'ї дає гроші дитині?
2. Яку суму має ваша дитина для витрат протягом тижня? Запишіть її.
3. Яку суму витрачає ваша дитина (на проїзд в транспорті, продукти харчування, розваги, подарунки для інших, мобільний зв'язок? Будь ласка, відповідайте на питання про витрати, виходячи з потреб вашої дитини.
4. Порівняйте отриманий результат з сумою кишенькових грошей вашої дитини. Яку інформацію ви отримали в результаті даного порівняння?
5. Як ви аналізуєте спільно з дитиною тему «Кишенькові гроші»?

Методика «Афоризм». Робота з афоризмом може стати початком міркування батьків щодо порушеної в ньому теми, опорною точкою самоаналізу, початком рефлексивного діалогу. Наведемо приклади афоризмів, які можна запропонувати увазі батьків: «Поганий той вихователь дітей, який не пам'ятає свого дитинства» (М. Фон Ебнер-Ешнрбах), «Суди про людину більше за її запитаннями, аніж з її відповідей» (Вольтер).

Методика «Поліглот». Соціальний педагог знайомить батьків з англійським виразом, наприклад: «as cool as a cucumber», а також дослівним перекладом: прохолодний, як огірок, із здоровим глуздом: холоднокровний, не втрачає самовладання, витриманий. Інструкція: «Шановні батьки! При

прийнятті важливих рішень, а тим більше в стосунках з власними дітьми треба залишатися прохолодними, як зелений огірок. Подумайте і намалюйте, яким овочем або фруктом ви є в родині, в якому образі можна уявити інших членів вашої сім'ї. Підпишіть ці овочі і фрукти».

Вправа «Сімейні традиції». Батьки складають список сімейних заповідей (звичаїв, правил, установок, заборон, звичок, поглядів, яких дотримуються всі члени сім'ї). Потім відбувається взаємообмін написаними текстами по колу. Досвід показує, що батькам цікаво знати, як влаштоване сімейне життя в інших сім'ях. Це дозволяє робити порівняння різних типів сімей. Ще раз подивитися на свою сім'ю і поведінку кожного члена сім'ї «іншими очима». Соціальний педагог пропонує висловитися про те, які заповіді їм до вподоби, а які - ні.

Крім проведення методик і вправ з батьками, можна організовувати тематичні бесіди або проводити індивідуальні консультації. Стимульним матеріалом для діалогу можуть бути анкети.

Завершальним етапом дослідження взаємодії соціального педагога з батьками було узагальнення використання рефлексивних форм і методів у роботі з батьками. У підсумкових бесідах батьки – учасники батьківського об'єднання «Храм дитинства» зазначили, що складним у відносинах з дитиною є організація діалогової взаємодії: «Хочеться відразу сказати, як треба робити, а вислуховувати дитину, навіщо вона туди пішла, що за задум у неї був у голові, просто сил немає ...».

Наші спостереження і спілкування з батьками в процесі організованих занять і заходів дозволяють зробити висновок, що завдання аналізувати те, що трапилося або прогнозувати майбутнє батькам спільно з дитиною викликали найбільші труднощі. Більше 78% батьків зазначили, що на це у них немає часу: «Мені як батькові/мамі простіше дати рецепт, що необхідно робити в тій чи іншій ситуації, а сидіти і говорити з кожного приводу немає часу ...», «Зараз тільки жорсткі правила поведінки можуть утримати дитину в

рамках, ось правила поведінки і вчимо з дитиною, хоча в кожному є і винятки...».

У цілому в зворотного зв'язку щодо реалізації методів рефлексивного взаємодії соціального педагога з батьками, батьки відзначили, що рефлексивні взаємодії дозволяють зрозуміти причини тієї чи іншої поведінки дитини, поміняти позицію (подивитися на ситуацію очима дитини), спланувати подальші дії і «розділити» відповідальність за результат.

Наші спостереження дозволяють констатувати і великий потенціал в групових формах рефлексивної взаємодії: батьківські збори з рефлексивним аналізом проблемних ситуацій, зворотний зв'язок через сайт класу, спільні групові заняття з дітьми.

3.2. Практичні поради щодо організації взаємодії соціальних педагогів із батьками в процесі соціального виховання молодших школярів

У Концепції нової української школи зазначено, що *нова українська середня школа повинна стати найважливішим фактором забезпечення соціально-культурної модернізації українського суспільства*. Однак сучасну ситуацію в освіті вирізняє той факт, що поряд із утвердженням гуманістичних цінностей, створенням нових типів і видів навчальних закладів, оновленням змісту освіти, визнанням варіантної педагогічної практики та іншими позитивними тенденціями проблема взаємодії сучасного навчального закладу з сім'єю залишається без уваги. .

Сучасні сім'ї розвиваються в умовах якісно нової та суперечливої соціальної ситуації. З одного боку, відбувається перелом у суспільстві до проблем та потреб сім'ї, розробляються та впроваджуються комплексні цільові програми для зміцнення та підвищення його значення у вихованні дітей. З іншого боку, є процеси, які призводять до загострення сімейних проблем. Це насамперед падіння матеріального рівня більшості сімей, збільшення кількості розлучень, які негативно впливають на психіку дітей,

збільшення кількості неповних сімей. Тому в сучасних складних сімейних умовах потрібна *кваліфікована допомога школи*. Тільки в процесі взаємодії педагогічного колективу і батьків можна успішно вирішити проблему розвитку особистості учня. *Соціальний педагог школи покликаний стати зв'язком між навчальним закладом та сім'єю*, адже школа та родина є природними союзниками, двома основними факторами виховання учнів. *Об'єднання їх разом – це чудовий спосіб вирішення проблеми соціального виховання підростаючого покоління*.

Соціальні педагоги, вчителі та батьки потребують єдності поглядів на виховання дітей, єдності впливу на їх формування. Головне для них – умови для нормального навчання, розвитку та виховання. По-перше, школа та батьки зацікавлені підтримувати своїх дітей здоровими, життєздатними та активними. По-друге, школа та батьки зацікавлені у хорошому навчанні учнів. Дуже важливо, щоб школа, батьки та громадськість об'єднали зусилля, щоб створити умови для нормальної освіти та виховання учнів.

Критеріями ефективності соціально-виховної роботи в початковій школі є формування позитивного ставлення до школи, престижність її сприйняття, шанобливе ставлення до педагогічного колективу. Організатором діяльності учнів у класі та координатором соціально-виховних впливів може бути соціальний педагог школи, оскільки він виконує дуже важливі та відповідальні завдання в організації соціально-виховної роботи та поєднує освітні зусилля вчителів, батьків та громадськості.

Одне з найважливіших завдань соціального педагога - сприяти єдності, возз'єднанню сім'ї, встановленню взаєморозуміння батьків і дітей, створенню комфортних, сприятливих умов для розвитку дитини в сім'ї. Успішне рішення можливе, якщо ідея співпраці вчителів, батьків та учнів будується на соціально-виховній роботі.

Організація співпраці батьків та соціального педагога в галузі соціального виховання на основі єдиної педагогічної позиції здійснюється через:

- залучення батьків до спільної діяльності з дітьми;
- правове виховання батьків;
- надання допомоги батькам у сімейному вихованні;
- організація соціального захисту дітей;
- організацію здорового способу життя дитини в сім'ї та в школі.

Існує чотири сфери, в яких можна організувати взаємодію школи та сім'ї.

1) Перший напрямок - формування активної педагогічної позиції батьків.

Соціальний педагог та шкільні вчителі покладаються на позитивний досвід сімейного виховання, використовуючи його в соціально-виховному процесі для посилення позитивних тенденцій та протидії негативним. Перша і вирішальна умова позитивно спрямованого залучення – довірливе партнерство між соціальним педагогом та батьками. Контакт побудований таким чином, що батьки мають інтерес до процесу соціального виховання, необхідність досягти успіху, впевненість у своїх силах. Наслідком цієї взаємодії є участь батьківського активу у вихованні не лише своєї дитини, а й класу в цілому. Колективні справи школи та класи, в яких беруть участь батьки, мають великий вплив на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку.

2) Озброєння сім'ї соціально-педагогічними знаннями та вміннями, оволодіння теоретичними знаннями та здобуття практичних навичок. Університет педагогічних знань може використовуватися як форма навчання батьків. Форми організації занять різноманітні: лекції, бесіди, конференції для батьків, педагогічні дискусії, круглі столи, педагогічні майстерні. До роботи університету залучаються не лише викладачі школи, а й працівники соціальних служб та лікарі. Заняття організовані за віком цензом.

3) Взаємодія соціально-психологічної служби школи з сім'ями. Успішна організація навчально-виховного процесу вимагає знання ситуації в сім'ї, професійної допомоги батькам та співпраці з ними у вихованні дитини.

Організація соціальної взаємодії педагогічного колективу школи з сім'єю передбачає низку аспектів:

- вивчення сім'ї з метою з'ясування її можливостей для виховання дітей;
- ознайомлення з умовами життя учнів;
- групування сімей за принципом можливості їх морально-виховного потенціалу;
- складання програм спільних дій;
- аналіз результатів спільної діяльності;
- моніторинг соціальної ситуації в шкільному середовищі.

Ефективними формами роботи є також індивідуальні тематичні консультації, відвідування сім'ї вдома, батьківські збори.

4) Четвертий напрям – залучення батьків до органів шкільного самоврядування. Батьки учнів не є юридично членами шкільного колективу, але не менш, ніж вихователі та їх діти, зацікавлені в успішній роботі школи.

Серед форм взаємодії велике значення мають індивідуальні тематичні отримати допомогу безпосередньо від батьків учнів, і цим не слід нехтувати. Консультації з батьками корисні як для батьків, так і для фахівця. Батьки отримують реальне розуміння шкільної навчання та поведінки своєї дитини, а соціальний педагог потребує необхідної інформації, щоб глибше зрозуміти проблеми кожного учня.

Тематичні конференції з обміну досвідом соціального виховання дітей. Ця форма викликає заслужений інтерес, привертає увагу батьківської та педагогічної громади, діячів науки і культури, представників громадських організацій.

Представлення позитивного досвіду сімейного виховання. Ця форма сприяє використанню освітнього потенціалу успішних сімей.

Вечори питань та відповідей проводяться після опитування батьків та з'ясування списку проблем, які виникають у вихованні та стосунках з дітьми. Спеціалістів (психологів, юристів, лікарів тощо) запрошують відповісти на

запитання батьків. Батьків зазвичай запрошують на подібні зустрічі з урахуванням вікових особливостей дітей (наприклад, батьки першокласників, хлопці-підлітки, мами учнів старших класів).

Дискусія, диспут – обмін думками щодо проблем виховання, це одна з цікавих форм підвищення рівня педагогічної культури для батьків, що дозволяє включити їх до обговорення актуальних проблем, що сприяє формуванню здібностей всебічно аналізувати факти та явища, спираючись на накопичений досвід, стимулює активне педагогічне мислення.

Зустрічі з адміністрацією школи, вчителями, які працюють у цій групі дітей. Такі зустрічі доцільно проводити щорічно. Педагоги та адміністрація знайомлять батьків зі своїми вимогами щодо організації роботи навчального закладу, прислухаються до побажань батьків. У процесі колективного пошуку можна скласти програму дій та перспективний план співпраці.

Індивідуальна робота, групові форми взаємодії соціальних педагогів та батьків. Особливо важливою формою є діяльність батьківського комітету, який може бути обраний на весь навчальний рік. Батьківський актив - це підтримка вчителів, при вмілій взаємодії вони спільно вирішують загальні проблеми. Батьківський комітет прагне залучити батьків та дітей до організації суспільно значущих справ, вирішуючи проблеми колективного життя.

Батьківський клуб – цікава форма роботи з батьками, проводиться у формі зустрічей і вимагає спеціальної підготовки. Мета клубу – зацікавити батьків в обговоренні питань батьківства. Основна умова успіху таких зустрічей, дискусій – добровільність та взаємний інтерес.

Також використовуються конкурси батьківських комітетів, організаційні заходи, ділові ігри для батьків, соціально-педагогічні тренінги, естафети сімейних традицій тощо.

Практичні поради для встановлення взаємодії соціального педагога з батьками

Соціальному педагогу особливо важливо постійно вдосконалювати культуру педагогічного спілкування, спираючись на принцип «Не нашкодь!» і відповідні йому правила.

1. Не висміювати публічно промахи і помилки учнів, так як це призводить до їх замкнутості.
2. Не руйнувати віру учнів у дружбу, в добрі справи і вчинки.
3. Не дорікати учня без особливої на то потреби, оскільки це формує у нього почуття провини.
4. Не допускати проявів в учнів почуття агресивності і ворожнечі.
5. Не вбивати в учнів віру в свої сили і здібності.
6. Не допускати нетерпимого ставлення учнів до чужої віри і інакомислення.
7. Не допускати навіть найменшої нечесності й несправедливості у взаєминах з учнями.

Висновки до розділу 3

На основі результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження обґрунтовано роль та значення рефлексивних форм та методів взаємодії соціального педагога з батьками. Зокрема, доведено, що рефлексія може бути як індивідуальною, так і груповою, тому зміст рефлексивних форм роботи може розвиватися як в індивідуальній, так і в груповій роботі. Зміст такої роботи спрямований на рефлексію, аналіз та проектування і має завдання - організувати конкретний внутрішній план людської діяльності.

Встановлено, що освітня система розвиває інноваційні процеси, що передбачають перехід до нових освітніх практик, забезпечуючи навчання «соціально відповідальних людей», здатних створювати нові ідеї, культурні форми думки та дії, які так необхідні для співіснування та розуміння в динамічному сучасному світі.

Рефлексивна діяльність батьків - це процес аналізу проблеми, важкої життєвої ситуації чи успіху, що призводить до розуміння їх причин, а головне, є підстави для планування власних дій. Рефлексивні батьки - аналітики, дослідники власного досвіду та мають навички прогнозування. Предметом їх відображення можуть бути самі, інші (наприклад, дитина: яка вона є насправді, що вона бачить у собі та як бачать її інші) та процес спілкування батька та дитини.

Рефлексивні засоби взаємодії соціального педагога з батьками (законними представниками) поділяються на матеріальні та духовні. До матеріальних рефлексивних засобів належать книги, аудіо чи відео, колекції публікацій, колажі тощо, а духовні – знання соціального педагога, види діяльності, способи співпраці тощо.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У результаті теоретичного аналізу, результатів емпіричного дослідження та узагальнення практики взаємодії соціального педагога з батьками у процесі соціального виховання молодших школярів ми дійшли таких висновків.

Актуальність проблеми взаємодії соціального педагога з батьками у процесі соціального виховання молодших школярів обумовлена кількома суперечностями: між вимогами суспільства до формування соціально компетентної особистості та незадовільним станом функціонування соціально-освітньої системи «школа-сім'я-громада-виробництво», оскільки підтверджується практикою, що на сучасному етапі ця система втратила своє значення як сучасна початкова школа; між зростаючими потребами батьків до школи та станом виховання сім'ї в часи сімейної кризи.

На основі результатів теоретичного аналізу наукових джерел визначені сутність та зміст поняття «соціальне виховання» та його особливості як складової процесу соціалізації особистості. Аналіз науково-джерельної бази дозволяє зробити висновки про відсутність однозначної інтерпретації поняття «соціальне виховання». У соціальній педагогіці існує декілька визначень:

- соціальне виховання розуміється як складова людського розвитку та соціалізації, що передбачає створення систематичних умов для відносно цілеспрямованого розвитку та духовно-ціннісного формування особистості, дитини тощо (А. Мудрик);

- система соціально-педагогічних, культурних, сімейно-побутових та інших заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння дітьми та молоддю загальних та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування стійких ціннісних орієнтацій та адекватної соціально орієнтованої поведінки (Коваль Л.) ;

- турбота суспільства про підростаюче покоління через створення громадських, державних і приватних закладів, допомога людині в засвоєнні і прийнятті норм моралі, правових, економічних, громадянських і побутових норм» (Василькова Ю., Василькова Т.);

- створення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння та засвоєння підростаючим поколінням людських та спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій (Капська А.)

Обґрунтовано, що сім'я та школа є найважливіші соціальні інститути в житті дитини молодшого шкільного віку, результат культури суспільства, найбільш зацікавленого у найбільш ефективному формуванні особистості..

Аналіз теорії та практики взаємодії соціального педагога з батьками у процесі соціального виховання молодших школярів дозволив визначити його концептуальні аспекти - основні напрями та форми. На підставі аналізу механізмів взаємодії констатовано, що діяльність соціального педагога з сім'єю включає три основних складових соціально - педагогічної допомоги: освітню, психологічну та посередницьку.

Освітня складова включає в себе два напрями діяльності соціального педагога: допомога в навчанні і вихованні, яка спрямована на запобігання сімейних проблем і формування педагогічної культури батьків шляхом їх консультування; а також освітня допомога дітям через створення спеціальних виховних ситуацій для вирішення завдання своєчасної допомоги родині – з метою зміцнення сім'ї найбільш повної реалізації її виховного потенціалу.

Психологічна складова включає два компоненти: соціальну і психологічну підтримку та корекцію, яка спрямована на створення сприятливого мікроклімату в сім'ї під час короткочасної кризи. Корекція міжособистісних стосунків відбувається головним чином при психологічному насильстві над дитиною в сім'ї, що призводить до порушення її нервово - психічного та фізичного стану.

Посередницький компонент має на меті допомогу в організації, координації та інформуванні і спрямований на організацію сімейного дозвілля, на активізацію різних відомств і служб у спільному вирішенні проблеми конкретної сім'ї та конкретної дитини, а також на інформування сім'ї з питань соціального захисту. Він реалізується у формі консультування з питань, що можуть стосуватися як житлового, сімейно-шлюбного, трудового, цивільного, пенсійного законодавства, прав дітей, жінок, інвалідів, так і проблем, які існують всередині сім'ї.

У рамках магістерського дослідження була розроблена програма вивчення рефлексивних форм взаємодії соціального педагога з батьками у процесі соціального виховання дітей молодшого шкільного віку. Емпіричне дослідження підтверджує доцільність використання рефлексивних форм взаємодії, оскільки вони дають можливість налагоджувати зворотній зв'язок і отримувати інформацію про успішність цього процесу.

Відповідно до п'ятого завдання магістерської роботи, ми розробили методичні рекомендації для соціальних педагогів, які можуть бути використані у практичній роботі та в підготовці майбутніх соціальних педагогів.

Таким чином, у ході дослідження було виконані всі завдання та досягнута мета: на основі результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження, визначені основні напрямки та рефлексивні форм взаємодії соціального педагога з батьками у процесі соціального виховання молодших школярів.

Однак проблема взаємодії соціальних педагогів з батьками в процесі соціального виховання молодших школярів не обмежується нашим дослідженням. Подальшого вивчення потребують розробка та реалізація інноваційних, інтерактивних форм взаємодії з батьками та умов їх використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аллан Фромм. Азбука для родителей. Ленинград: Лениздат, 1999. 170 с.
2. Алексеева Л. С., Плотник М. М., Спиваковская А. С., Ширинский В. И. Влияние внутрисемейных отношений на формирование личности ребенка. Вып. 1. Москва: ЦБКТИ Минсоцзащиты населения Российской Федерации, 2005. С. 40.
3. Алексеєнко Т. Ціннісні орієнтації сімейного виховання: концепція реалізації. *Рідна школа*. № 10. 2007. С. 69–72.
4. Аналітичний звіт за результатами проведення соціологічного дослідження «Оцінка ефективності роботи спеціалізованої служби соціальної підтримки сім'ї «Родинний дім». Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2002. 245 с.
5. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Київ: Центр навчальної літератури. 2003. 134 с.
6. Біланюк П. Де шукати джерел внутрішньої карності. *Шлях виховання і навчання*. 1939. кн. II. 255с.
7. Бим-Бад Б.Ф. Педагогічний енциклопедичний словник. Москва, 2002. с. 255–257.
8. Василькова Ю. В., Василькова Т. А. Социальная педагогика: Курс лекций: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и колледжей. Москва: Издат. центр «Академия», 1999. С. 289.
9. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика. Млсква: "Академия", 1999. 440 с.
10. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. Москва: Академия, 2000. 160 с.
11. Верещагіна А.В. Трансформація інституту сім'ї і демографічні процеси. Ростов. 2009 с. 36–37.

12. Вихованець О. А., Чемерис М. І. *Соціально-педагогічні проблеми молоді з девіантною поведінкою*. Зб. н. пр. «Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя». Київ. Житомир: ЖДПІ, 2009. С. 136–139.
13. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. Київ: Державний інститут проблем сім'ї і молоді, 2002. 144с.
14. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2005 року. Київ: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. 144 с.
15. Вишневецький О. І., Кобрій О. М., Чепіль М. М. Теоретичні основи педагогіки. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2001. 268 с.
16. Внешняя среда и психическое развитие ребенка / Под ред. Р.В.Тонковой-Ямпольской. Москва. Медицина, 2009. 290 с.
17. Волков К.Н. Психологи о педагогических проблемах / Под ред. А. А. Бодалева. Москва: Просвещение, 1981. 175 с.
18. Волкова Е. М. Трудные дети или трудные родители? Москва: Профиздат, 2003. 292 с.
19. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с.
20. Вроно Е. С. Трудные родители, несчастные дети. *Семья и школа*. 1996. № 5. С.17–21.
21. Выготский Л. С. История культурного развития нормального и ненормального ребенка. *Психология личности*. Москва: Тексты, 1989. С. 386.
22. Гордієнко Н. В. Сучасна українська дистантна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Збірник наукових праць. Вип.. 263, – Чернівці: «Рута», 2005. – С. 57-61.
23. Гордієнко Н. В. Дистантна сім'я трудових мігрантів: ризики та наслідки існування. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник*

наукових праць. Вип. 444. Педагогіка та психологія. Чернівці: ЧНУ, 2009. С. 28–35.

24. Гордин А. С. Наказание и поощрение в воспитании детей. Москва: Просвещение, 1989. 127 с.

25. Гримова А., Гречишкіна А. Соціалізація – навчання жити в суспільстві. *Дошкільне виховання*. 2008. № 3. С.10–14.

26. Гурко Т. А. Трансформація інститута сучасної сім'ї. *Соціальні дослідження*. 2009. № 10. С. 5–11.

27. Ерліх О. В. Взаємодія сім'ї і школи в нових соціально-педагогічних умовах. 2018. С. 16.

28. Жестокое обращение с детьми / Сафонова Е. И. Цымбал Л. Я. Олиференко и др. Москва: Академия, 2003. 157 с.

29. Зайцева З. Г. Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини. *Соціальна підтримка молоді сім'ї*. Київ: Академпрес, 2004. С.137–151.

30. Здравомыслов А. Г. Потребность. Интересы. Ценности. Москва: Наука, 1986.

31. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

32. Кевля Ф.И. Социально-педагогическая поддержка семей и детей группы риска. *Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы*. 2007. С. 46.

33. Клемантович И. Современная семья: структура, специфика, воспитательные возможности. *Воспитание школьников*. 2008. № 4. С. 2–7.

34. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка/ Соціальна робота: навчальний посібник. Київ: ІЗМН, 1997. 392с.

35. Ковальова Л. Е. Мікроклімат у родині. Київ, 2003. 155 с.

36. Кочетов А. И., Верницкая Н. Н. Работа с трудными детьми: Кн. для учителя. Москва: Просвещение, 1996. 198 с.

37. Кривой Г. М. Вимоги до родинного виховання дітей. *Психолого-педагогічні фактори підвищення професійної майстерності вчителя-вихователя*. Житомир: ЖДШ, 2005. С. 111.
38. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: Учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. Москва: Академия, 1999. 238 с.
39. Макаренко А.С. Лекції для батьків. Київ: Радянська школа, 1972. 195 с.
40. Маленкова Л.И. Педагоги, родители и дети. Москва, 1999. 230 с.
41. Миколук О. За кордоном у наймах – три Києва (Трудова міграція за межі України). *Демократична Україна*. 2004. 22 квітня. С. 7.
42. Минияров В.М. Психология семейного воспитания (диагностико-коррекционный подход). Москва: Воронеж, 2000. 300 с.
43. Монаков Н. И. Изучение эффективности воспитания: Теория и методика. Москва: Просвещение, 1999. С. 59.
44. Мудрик А. В. Социально-педагогические проблемы социализации: URL: <https://www.klex.ru/s7t>
45. Мудрик А. В. Социализация человека. Москва: Академия. 2004. 304 с.
46. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В. А. Слостенина. Москва: Академия, 1999. 256 с.
47. Мустафаева Ф. А. Основы социальной педагогики. Москва: gaudemaus, 2000. 482 с.
48. Нартова-Бочавер С. К., Несмеянова М. И., Малярова Н. В. и др. Ребенок в карусели развода. Москва, С.-Петербург, 1998. 221 с.
49. Немоловська Л. І. На шляху подолання соціального сирітства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2003. №1 (січень-березень). С. 75–84.

50. Пенішкевич Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із дистантними сім'ями. Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 225. Педагогіка та психологія. 2005. С. 89–93.
51. Пенішкевич О. І., Тимчук Л. І. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу. Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2007. 336 с .
52. Помощь родителям в воспитании детей: Пер. с англ. / Общ. ред. В. Я. Пилиповского. Москва: Академия, 2007. 135с.
53. Проблемні сім'ї: діти і батьки (в рамках проекту UNICEF в Україні «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину в Україні»). Київ, 2008. 137 с.
54. Проблемы алкоголизма в семье. (Доклад Европейского Союза, подготовленный П. Редфордом). / Под общей редакцией Н. В. Заверико, И. П. Лобач. Запорожье: ДХФ, ЗГУ, 2001. 164 с.
55. Проблеми дітей трудових мігрантів: Аналіз ситуації. Київ, 2006. 63 с.
56. Продиблох Н. Є. Взаємодія сім'ї і школи: теоретичні та методологічні проблеми 2018. с. 6.
57. Рождественська М. В. Будьте уважні до дітей. Київ: Радянська школа, 1989. – 129 с.
58. Семенов В.Д. Социальная педагогика: история и современность. Екатеринбург, 1995, 298 с.
59. Сім'я в умовах становлення незалежної України: Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2010 року. Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2010.
60. Словник із соціальної педагогіки / Автори-укладачі Логвиненко Т.О., Гордієнко Н.В. – Дрогобич: Посвіт, 2007. 160с.
61. Соціальна робота: технологічний аспект/За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2004. – 364 с.

62. Социальная работа. Курс лекций / Под ред. М. А. Галагузовой. - М.: Владос, 2001. - 416с.
63. Социальная педагогика: Курс лекций / Под ред. М. А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр «Владос», 2000. – 320 с.
64. Стельмахович М.Г. Виховні цінності традиційної української родини // Цінності освіти і навчання. – К., 1997. – С.131.
65. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К. – 257с.
66. Степанов В.Г. Психология трудных школьников: Учеб. пособие для учителей и родителей. – 2-е изд., – М.: Академия, 2008. – С. 324.
67. Сухомлинский В.А. Письмо к сыну. – М.: Просвещение, 1987. – 115 с.
68. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Твори в 5-ти томах. – Радянська школа, 1978. – 235с.
69. Сухомлинський В. О. Мікроклімат вашого дому // Твори. В 5-ти томах. - К.: Радянська школа, 1978. – 270 с.
70. Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2005 року. – К. : Державний інститут проблем сім'ї і молоді, 2005. – 144с.
71. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій /За ред. О. Вишневського. - Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
72. Титаренко В.И. Семья и формирование личности. – М.: Мысль, 2007. – С. 176.
73. Торохтий В.С. Психологическое здоровье семьи и пути его изучения //Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2006. – № 3. – С. 23-27
74. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник. – К.: ДЦССМ, 2003. – 132с.
75. Ушева Т. Ф., Кузьминых А. К. Сопровождение родителей по вопросам семейного воспитания на основе рефлексивного подхода // Начальная школа. 2017. № 6. С. 14–17

76. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Вибр. пед. твори у 2 томах. – Т.1. – 475с.
77. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.
78. Шакурова, М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», с. ISBN в условиях внедрения федеральных государственных образовательных стандартов второго поколения / Е.В. Логутова // Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры [Электронный ресурс]: материалы Всероссийской научно-методической конференции; Оренбург. гос. ун-т. - Электрон. дан. - Оренбург: ОГУ, 2013
79. Шершенева Е.Ф. Нравственное воспитание маленьких детей в семье. – М.: Просвещение, 1989. – 149с.
80. Шульга Т.И., Олиференко Л.Я. Методика работы с неблагополучной семьей: Из опыта учреждений социально-педагогической поддержки детей и подростков. – М.: Благотворительный фонд «Слово» – ООО «Симс», 1999. – С. 35.
81. Чужо М., Яковенко В. Формирование молодой семьи в новых экономических условиях и проблемы ее социальной защиты /Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. – К., 2003. – С.16-28.
82. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Вибр. пед. твори у 2 томах. – Т.1. – 475с.
83. Nina Gordijenko, Tatiana Logwynenko. Pomoc dzieciom z rodzin emigrantow wyjezdajacych do pracy zagranice jako aktualny kierunek pracy socjalno-pedagogicznej na Ukrainie.//Pomoc dziecku i rodzinie w sytuacji kryzysowej: teoria, historia, praktyka. – Stalowa Wola – Sandomierz, 2008. – P. 283-289

84. <https://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnoe-vzaimodeystvie-sotsialnogo-pedagoga-s-roditelyami-po-profilaktike-sotsialnyh-deviatsiy-obuchayuschihsya/viewer>
85. <https://helpiks.org/8-24447.html>
86. https://studme.org/1679042228596/pedagogika/zakonomernosti_print_sipy_sotsialnogo_vospitaniy

Додатки

Додаток А

Список учнів класу та їх батьків

№	Прізвище	Імя , по-батькові	П.І.Б. батька	П.І.Б. матері
1 .	Авраменко	Денис Сергійович		Авраменко Олена Борисівна
2.	Бабич	Катерина Олегівна		Бабич Надія Олексіївна
3	Безпалюк	Дмитро Олександрович	Безпалюк Олександр Олександрович	Безпалюк Наталія Володимирівна
4	Ващенко	Марія Сергіївна	Ващенко Сергій Миколайович	Ващенко Юлія Юріївна
5	Володін	Микита Миколайович		Володіна Юлія Леонідівна
6	Гриценко	Євгенія Станіславівна	Гриценко Станіслав Миколайович	Гриценко Юлія Ігорівна
7	Джобав	Діана Омарівна	Джобав Омар Рамазович	Артеменко Тетяна Олексіївна
8	Золотарьова	Євгенія Олегівна	Золотарьов Олег Станіславович	Золотарьова Оксана Миколаївна
9	Казанцева	Поліна Максимівна	Казанцев Максим Володимирович	Казанцева Олена Іванівна

10	Кацевич	Артур Станіславович	Кацевич Станіслав Вікторович	Кацевич Лариса Михайлівна
11	Коваль	Вікторія Валентинівна	Коваль Валентин Миколайович	Коваль Наталія Миколаївна
12	Коломієць	Марія Валеріївна	Коломієць Валерій Миколайович	Коломієць Наталія Іванівна
13	Кононенко	Михайло Віталійович	Кононенко Віталій Миколайович	Кононенко Людмила Іванівна
14	Максименко	Анна Олександрівна		Максименко Світлана Григорівна
15	Максименко	Яна Олександрівна	Максименко Олександр Валентинович	Максименко Оксана Володимирівна
16	Микитенко	Матвій Сергійович	Микитенко Сергій Петрович	Микитенко Наталія Миколаївна
17	Нагорний	Євгеній Валерійович	Нагорний Валерій Миколайович	Нагорна Надія Олександрівна
18	Непитайленко	Роман Олександрович	Непитайленко Олександр віталійович	Непитайленко Тетяна Анатоліївна
19	Нечваль	Артем Євгенійович		Нечваль Ірина Валентинівна

20	Овод	Анна Артурівна	Овод Артур Вікторович	Овод Яна Юрїївна
21	Олійник	Артем Вадимович	Олійник Вадим Володимирович	Олійник Віта Вікторівна
22	Півненко	Артем Миколайович	Півненко Микола Олександрович	Кіяшко Катерина Сергїївна
23	Струк	Карина Володимирівна	Струк Володимир Володимирович	Струк Інна Григорівна
24	Телеш	Евеліна Іванівна		Телеш Юлія Іванівна
25	Федоренко	Назар Володимирович	Федорнко Володимир Михайлович	Федоренко Яна Василівна
26	Храпач	Олексій Олександрович	Храпач Олександр Дмитрович	Храпач Людмила Вікторівна
27	Шевченко	Антон Михайлович	Шевченко Михайло Сергїйович	Шевченко Олена Василівна

Додаток Б**Анкета для батьків «Чи знаєте Ви свою дитину»**

1. Які гуртки, спортивні секції відвідує ваша дитина?
2. Які книги прочитала ваш дитина за останні два місяці?
3. Які фільми і передачі (ігри, програми) захоплюють вашу дитину?
4. Назвіть п'ять прізвищ друзів (товаришів) вашої дитини?
5. У яких випадках ваша дитина відчуває себе роздратованою?
6. Яким чином ваша дитина проявляє агресію?
7. Як зазвичай поводиться ваша дитина в конфліктах з вами і з однолітками?
8. Опишіть випадки відповідальної поведінки вашої дитини.
9. Яким чином проявляється брехливість в словах і діях вашої дитини?
10. Чи буває таке, що ваша дитина прогулює заняття?
11. Як проявляє риси лідерства в своїй групі?
12. Хто є для вашої дитини кумиром або прикладом в життєдіяльності?
13. Чи виявляється схильність до самотності?
14. Які страхи переживає ваша дитина?
15. Про що мріє ваша дитина?
16. Як у вашої дитини з'являються гроші і про які суми ви знаєте?

Додаток В

Програма роботи батьківського об'єднання «Храм дитинства»

Термін	Форма організації
Лютий 2019	Батьківські збори «Чи слухняна Ваша дитина» Заняття «Ми знаємо один одного» Заняття «Сімейне дерево»
Березень 2019	Круглий стіл «Успішні батьки – успішна дитина» Заняття «Батьківське слово і дія»
Квітень 2019	Батьківські посиденьки «Сімейний альбом» Заняття «Усі ми родом із дитинства»
Травень 2019	Вечір запитань та відповідей «Чи все у нас добре?» Заняття «Причини виникнення асоціальної поведінки» День сімейного відпочинку на природі